

Tussen de Oude en de Nieuwe Wereld:

De Verovering van de Canarische Eilanden

Wilbert Pronk

Studentnummer: 3284751

E-mail: W.J.Pronk@students.uu.nl

Bachelorscriptie Geschiedenis

Begeleider: Guido de Bruin

3 Juli 2013

Inhoud

Inleiding	2
I. 'Fortunatae Insulae'	
I.I Herontdekking	5
I.II Reconquista	7
I.III Onfortuinlijke ondernemingen	8
II. 'Een eeuw van oorlog en tweestrijd'	
II.I Bethencourt en de la Salle	12
II.II Een twistappel tussen de Iberische staten (1424-1478)	16
II.III Verhoogde inzet door de kroon (1478-1496)	19
III. 'Religie, ridderlijkheid, roofzucht en ondernemerschap'	
III.I Religie	22
III.II Ridderlijkheid	27
III.III Roofzucht	31
III.IV Ondernemerschap	36
IV. '1492: overlappende werelden'	
IV.I Het kielzog van Columbus	40
IV.II Imperialistische strategieën	42
IV.III Mentale verovering: van Boccaccio en Petrarca tot Las Casas	45
IV.IV Imperialisme in een stroomversnelling	48
IV.V De Canarische Eilanden overschaduwd	52
Conclusie	54
Bijlagen	56
Literatuurlijst	58

Inleiding

*'There will come an age, in the far-off years when the Ocean shall unloose
the bonds of things, when the whole, broad earth shall be revealed.'*

*Seneca, Medea*¹

In de jaren dertig van de 14e eeuw begon de ontdekkingsijver van de Spanjaarden, Genuezen en met name de Portugezen, langzamerhand haar vruchten af te werpen. Landen die voorheen slechts in mythen leken te bestaan, begonnen hun contouren te vertonen op wereldkaarten. Toen aan het begin van de 14^e eeuw een eilandengroep werd ontdekt ten westen van het huidige Marokko, werd duidelijk dat de klassieke vertellingen over de 'Fortuinlijke Eilanden' een kern van waarheid bevatten. Niet alle verhalen over de Fortuinlijke Eilanden verwezen naar de Canarische Eilanden, en sommige waren pure verzinsels. Niettemin kwamen de eilanden waar Plinius de Oudere in zijn *Naturalis Historia* over schreef qua aantal, ligging, klimaat en geografische kenmerken heel sterk overeen met de herontdekte archipel. Niet volkomen onbekend, doch in het geheugen verzonken, lagen de eilanden eeuwenlang volledig afgezonderd voor de Afrikaanse kust, totdat de Genuees Lanzarotto Malocello voet aan land zette op Lanzarote en het eiland zijn naam gaf.

De herontdekking werd met grote interesse gevolgd vanuit Europa. Twee van de meest voornamelijk schrijvers van de Renaissance, Petrarca en Boccaccio, schreven over vroege expedities naar de eilanden. In de jaren voor de eerste veroveringen in 1402 werden bovendien tal van expedities naar de archipel ondernomen, en werd er reeds aanspraak gemaakt op de verovering en bekering van de eilanden. Opvallend genoeg waren geen van deze expedities erg succesvol en werden de eilanden geplunderd om verliezen te beperken. Deze tendens blijft gedurende de gehele veroveringsgeschiedenis zichtbaar. Vanaf de eerste expedities in de jaren 1330 tot aan de uiteindelijke onderwerping van de *Guanches* van Tenerife in 1496, waren tegenvallende resultaten schering en inslag. Ter vergelijking: de verovering van de Canarische eilanden duurde 94 jaar; vijftwintig jaar later nam de verovering van het omvangrijke Aztekenrijk slechts anderhalf jaar in beslag. De Amerikaanse veroveringen brachten bovendien schepen vol goud en zilver naar Spanje. Het bleek al snel dat de Canarische Eilanden weinig rijkdommen herbergden en bovendien erg moeilijk te veroveren waren. Waarom werd er dan toch zoveel energie en geld gestoken in deze onderneming?

¹ *The Atlantic World: Europeans, Africans, Indians and Their Shared History, 1400-1900* 1

Deze vraag vormt in feite de helft van de eigenlijke hoofdvraag van dit werkstuk. De tweede helft van de hoofdvraag hangt nauw samen met het nieuwe perspectief dat de ontdekking van de Nieuwe Wereld aan de geschiedenis van de Canarische eilandengroep heeft gegeven. Er is enorm veel geschreven over het Spaanse imperialisme van de 16e eeuw. In geschiedverhalen over het Spaanse Wereldrijk worden de Canarische Eilanden doorgaans geschetst als een schakel in het verhaal dat tot een apotheose komt met de verovering van de grote inheemse rijken van de Nieuwe Wereld. De gehele onderneming functioneert in deze verhalen als het ware als een speelvijver waarin de Katholieke Monarchen hun imperialistische strategie konden testen. In a History of Latin America bijvoorbeeld, schetsen Keen en Haynes de eilanden als "a laboratory for testing political and economical institutions, that would later be transferred to the America's." Paradoxaal genoeg wordt hier de rol van de Canarische verovering in de geschiedenis van het Iberisch imperialisme zowel overschat als onderbelicht. Enerzijds suggereren Keen en Haynes, door te stellen dat de Canarische archipel als laboratorium fungeerde voor de Spaanse kroon, dat de kroon bewust gebruik maakte van de eilanden om zich te bekwamen in het koloniseren van overzeese gebieden. Hierin schuilt echter een anachronisme: Amerika werd pas in 1492 ontdekt, toen de verovering en kolonisatie van de Canarische Eilanden al 90 jaar aan de gang waren. Hoewel de ervaringen op de eilandengroep zeker bepaalde ideeën hebben gestimuleerd, zoals we zullen zien, over de rechtvaardiging van de verovering, de onderwerping en bekering van inheemse volkeren, en het denken over de heidense volkeren in de nieuw ontdekte gebieden, kan er niet gesproken worden van een laboratorium waarin de expansiepolitiek van Spanje werd getest. Anderzijds wordt de geschiedenis van de verovering van de Canarische archipel onderbelicht, doordat zij doorgaans als een opmaat in het grote verhaal van de ontdekking en verovering van Amerika wordt geplaatst. In dit werkstuk probeer ik de geschiedenis van de Canarische Eilanden te ontkoppelen van de geschiedenis van de Nieuwe Wereld, totdat de ontdekking van Columbus in 1492 de twee verbinden.

Door de Canarische veroveringen apart te beschouwen, en niet als tussenstop in de verovering van Amerika, hoop ik het gesimplificeerde beeld dat geschetst wordt in tal van algemene werken over de vroegmoderne koloniale geschiedenis van Spanje, te kunnen nuanceren. Daarnaast probeer ik in dit werkstuk inzicht te geven in het ingewikkelde en snelveranderende karakter van het Spaans Imperialisme met betrekking tot de Canarische Eilanden, door de volgende hoofdvraag te beantwoorden:

Waarom hebben de Spanjaarden de Canarische Eilanden veroverd en hoe is het belang van de eilanden veranderd door de ontdekking van Columbus in 1492?

Ik probeer antwoord te geven op deze vraag door mij eerst te richten op wat vooraf ging aan de Canarische veroveringen en de bredere historische context. In het tweede hoofdstuk beschouw ik de verschillende fases van de verovering en het conflict tussen Castilië en Portugal, waaruit zal blijken dat de verovering een uiterst moeizaam proces was. Vervolgens richt ik mij in het derde hoofdstuk op de religieuze, maatschappelijke, economische en politieke redenen voor de expansie. In het laatste hoofdstuk zal ik uiteenzetten hoe het belang van de Canarische Eilanden veranderde door de ontdekking van Columbus in 1492 en hoe de eilanden met elkaar verbonden zijn.

'I know that many things are handed down and have been written according to which the fortune of those lands does not seem to fully correspond with the epithet of fortunate lands.'

Petrarca in *Vita Solitaria* (1356)²

I.1 Herontdekking

De herontdekking van de Canarische Eilanden in 1336³ was een belangrijk moment in de geschiedenis van ontdekkingsreizen. Niet alleen bleken de oude mythes over de Fortuinlijke Eilanden op waarheid gebaseerd te zijn, ook bleken de grenzen van de bekende wereld rekbaar te zijn. Lanzarote en Fuerteventura kregen in 1339 gestalte op een kaart van Europa van Angelino Dulcert en in de decennia na de herontdekking werd de kennis over de eilanden en haar inwoners verder uitgebreid. Langzamerhand begonnen ook Gran Canaria, Tenerife, La Gomera, La Palma en El Hierro hun plaats op wereldkaarten in te nemen langs de westelijke schouder van Afrika. De zeven vulkanische eilanden bleken al eeuwenlang bewoond te zijn door talrijke volken⁴ die in huidskleur niet veel verschilden van Spaanse boeren die veel in de zon werkten.⁵ Hoewel zij waarschijnlijk allen van Berberse volkeren uit het Atlasgebergte afstamden, leefden zij niet alleen in volledige afzondering van de rest van de wereld, maar ook van elkaar. De eilanden waren een soort minicontinenten waar, door eeuwenlange afzondering, de talen onderling niet meer verstaanbaar waren geworden. Bovendien zijn er grote klimatologische verschillen tussen de verschillende eilanden, en zelfs per eiland. De oostelijke eilanden, Lanzarote en Fuerteventura zijn zeer droog en de vijf westelijke eilanden hebben door hoge gebergten, met als uitschieter de vulkaan el Teide (3718 m.) op Tenerife, een tweeslachtig klimaat. De zuidelijke zijden van deze eilanden zijn zeer droog, de noordelijke zijden krijgen veel meer neerslag en zijn geschikt voor het cultiveren van land. De

² E.M. Merediz, *Refracted Images: The Canary Islands Through a New World Lens: Transatlantic Readings* (2004) 12

³ Ik volg hier de datering van Charles Verlinden (zie: C. Verlinden, *De Ontdekking der Kanarische Eilanden in de XIVe Eeuw Volgens de Geschreven Bronnen en de Kartografie* (1958) 1-14). Er is veel onduidelijkheid over wanneer de herontdekking precies heeft plaatsgevonden, maar het is evident dat het voor 1339 plaats had; in dat jaar plaatste Angelino Dulcert Lanzarote en Fuerteventura voor het eerst op een wereldkaart.

⁴ De inheemse bewoners van de Canarische Eilanden worden vaak bestempeld als Guanches. Dit is echter een foutieve benaming; de Guanches waren de inwoners van Tenerife, de inwoners van Lanzarote, Fuerteventura, EL Hierro, La Gomera, Gran Canaria en La Palma werden respectievelijk *Majos*, *Majeros*, *Bimbachos*, *Gomeros*, *Canarios*, *er Auaritas* genoemd. In algemene zin benoem ik de inwoners van de Canarische Eilanden als Canariërs.

⁵ A.W. Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe 900-1900* (1986) 79

inheemse bewoners van de eilanden leidden echter een neolithisch bestaan; zij waren jagers en verzamelaars, woonden in grotten en waren niet of schaars gekleed. Hoewel voor sommigen een teken van primitieve onschuld, wekte de naaktheid van de mensen verbazing onder Europese pioniers. Openbare naaktheid werd gezien als wetteloos en beestachtig en werd één van de criteria om te bepalen in hoeverre de Atlantische mens werkelijk mens was.⁶

De impact van de ontdekking van de nieuwe volkeren, zeker na de enorme schaalvergroting door de ontdekking van Amerika, moet niet onderschat worden. David Abulafia illustreert dit zeer treffend in zijn boek *The Discovery of Mankind: Atlantic Encounters in the Age of Columbus* door zich in te beelden dat ergens in een afgezonderd berglandschap nakomelingen van de Neanderthalers worden aangetroffen. Direct zouden debatten ontstaan of zij een gelijke plek in de samenleving zouden moeten krijgen en of zij bijvoorbeeld stemrecht zouden moeten krijgen. Bovendien zou ongetwijfeld onderzoek gedaan worden naar het verschil in fysieke vaardigheden en geestelijke capaciteit. Deze vergelijking geeft ons inzicht in de vraag waarom de ontdekkingsreizigers twijfels hadden of de aangetroffen mensen wel echt volwaardig mens waren. Waren het afstammelingen van Adam of had er een tweede schepping plaatsgevonden waarin deze (inferieure) mensen waren geschapen? Hoe kon het zijn dat de apostelen deze mensen niet hadden bereikt en waarom had God deze mensen eeuwenlang in onwetendheid laten leven? Voor middeleeuwse onderzoekers waren kenmerken als taal, de mate van naaktheid, rationeel denken (bijvoorbeeld rekenen) en vooral het bewustzijn van God van groot belang voor de 'menselijkheid' van iemand.⁷ Deze afweging is ook veelvuldig terug te zien in de beschrijving van de inheemse bewoners van de eilanden.

De vooraanstaande humanisten Boccaccio en Petrarca schreven over de eerste ontmoetingen en ervaringen op de eilanden, en schetsten een contrasterend beeld van de bewoners. In Boccaccio's representatie waren zij zonder twijfel menselijk en "van groot begrip". Boccaccio benadrukte hun menselijkheid door enkele kenmerken van hun cultuur te koppelen aan Europese culturele kenmerken: ze spraken een elegante taal zoals de Italianen en ze dansten vrolijk, "bijna als de Fransen". Hij interpreteerde bovendien de naaktheid van de Canarische mens als een teken van onschuld. Petrarca's representatie van de eilanders stond haaks op dit beeld van *the noble savage*. Volgens hem leidden de inheemse bewoners van de eilanden een subrationeel, instinctief en beestachtig bestaan maar waren zij wel mensen.⁸ Deze contrasterende visies vormden een precedent voor het tweesnijdend karakter van het Atlantisch imperialisme. Enerzijds zagen de geestelijken de inheemsen als *tabulae rasae*, rijp voor bekering; anderzijds benadrukten de

⁶ F. Fernandez-Armesto, *Before Columbus: Exploration and Colonisation from the Mediterranean to the Atlantic 1229-1492* (1987) 241

⁷ D. Abulafia, *The Discovery of Mankind: Atlantic Encounters in the Age of Columbus* (2008) 5-6

⁸ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 224, Abulafia, *The Discovery of Mankind* 43

veroveraars de bijna beestachtige natuur van de inheemsen, rijp voor uitbuiting en een leven in slavernij. Beide interpretaties vormden een goede basis om de verovering van de eilanden te legitimeren in termen van Augustinus:

'War has to be proclaimed by a legitimate source of authority and waged for the recovery of usurped possessions or for defence; there must be 'justice and truth' in the cause, 'evil and malice' in the enemy.'⁹

De geestelijken voorzagen de expedities van 'justice and truth', de veroveraars vochten tegen 'evil and malice'. Dezelfde redenatie stond aan de basis van de legitimering van de kruistochten. Vanuit christelijk oogpunt was Jeruzalem immers heilige grond die de moslims zich onwettig hadden toegeëigend. Ook de kwestie of de paus legitiem gezag had over de Canarische Eilanden werd al voor de ontdekking beslecht. Paus Innocentius IV(1243-1254) trachtte zijn invloed te vergroten door de argumenten van Augustinus te herinterpreteren en te extrapoleren naar landen die nooit christelijk waren geweest. Hij verklaarde pauselijke jurisdictie over alle ongelovigen, zodat de paus het recht had te interveniëren als overtredingen tegen het natuurrecht plaatsvonden zoals perverse seksuele handelingen of verafgoding. Bovendien werden ongelovigen verplicht missionarissen toe te laten in hun land zodat zij vrijwillig bekeerd konden worden. Als zij dit weigerden hadden Christelijke legers het recht het land binnen te vallen.¹⁰ Zoals we later zullen zien stond deze redenatie aan de basis van de legitimering van de Canarische veroveringen. De discussies en wetgevingen omtrent rechtvaardige oorlogvoering hadden echter altijd over Joden en Moslims gehandeld, niet over heidense volkeren die nooit met het Christendom in aanraking waren geweest. Met de herontdekking van de verloren eilanden in de Atlantische oceaan werd de discussie weer nieuw leven ingeblazen.

I.II Reconquista

De naarstigheid om verre landen te veroveren en heidenen te kerstenen borduurde voort op een oudere traditie. Tegen het einde van de Middeleeuwen heeft zich in de Spaanse geest een idee genesteld wat later door historici tot de *Reconquistamythe* is gedoopt. Middeleeuwse Spaanse koninkrijken stonden bekend om hun religieuze tolerantie jegens zowel joden als moslims . Alfonso X van Castilië (1252-1284) noemde zich zelfs "Koning van de Drie Religies".¹¹ Ruwweg in de periode van 800 tot 1300 heerste een overwegend klimaat van vreedzame co-existentie, waar pas aan het einde van de Middeleeuwen verandering in kwam. De christelijke heersers streefden in toenemende mate

⁹Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 231

¹⁰Mereditz, *Refracted Images* 9-10

¹¹J.V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination* (2002) 186

naar de vorming van een religieus homogene natie. Dit doel werd nagestreefd door te suggereren dat christelijke Iberiërs al eeuwenlang strijd voerden tegen de Moren om het Iberische schiereiland terug te winnen.¹² In werkelijkheid bestond er echter niet zoiets als een georganiseerde herovering van het Iberisch schiereiland. Christelijke legers stonden geregeld tegenover elkaar en sloten daarbij gerust bondgenootschappen met de Moren. De mythe werd gevoed door koningen die nazaten claimden te zijn van de Gotische koningen van weleer. Dit gaf de oorlog bovendien de benodigde legitimering; er werd namelijk gestreden vanuit Augustinus' idee van het terugwinnen van bezette gebieden. Dit werd later ook doorgetrokken naar de legitimering van de verovering van de Atlantische Eilanden. Volgens de Castiliaanse koningen hadden Noord-Afrika, en (dus ook) de tegenovergelegen landen, hun Visigothische voorvaders toebehoord en hadden alleen zij recht op de verovering.¹³ De kruisvaartijver die voortkwam uit deze propagandistische mythe was overigens niet uniek in Europa; deze had al meerdere malen talloze christenen naar het Heilige Land gevoerd om het terug te veroveren op de islamitische bezetters. Voor de Iberische koningen lag de situatie echter anders. Zij hoefden niet met hun legers naar Jeruzalem af te reizen om tegen de ongelovigen te strijden; de Moren stonden pal voor hun deur. De interne kruistocht die op het Iberische schiereiland gevoerd werd, heeft sterk bijgedragen aan de vermenging van kerk en geweld in de Iberische koninkrijken; Gods werk werd zowel met het kruis als met het zwaard uitgevoerd. Bovendien creëerde de Reconquista een gemeenschappelijk doel voor de verdeelde christelijke Spanjaarden: het verdrijven en bekeren van ongelovigen.¹⁴ De verovering van de Canarische Eilanden werd gezien als een voortzetting van de Reconquista en paste bovendien in het straatje van het pauselijke imperialisme van de 14^e en 15^e eeuw.¹⁵

I.III Onfortuinlijke ondernemingen

Niet lang na de ontdekking begon de kerk zich te bekommeren om de lotsbestemming van de bewoners van de Fortuinlijk Eilanden. Paus Clemens VI (1342-1352) was erop gebrand oorlog tegen de primitieve heidenen te legitimeren. Hij bestempelde de Canariërs als vijanden van het christelijk geloof en een bedreiging voor christelijke volkeren en stelde het voor alsof Afrika en de Atlantische eilanden christelijk waren geweest. Clemens had dus het recht de landen die de huidige bewoners zich hadden toegeëigend 'terug' te veroveren.¹⁶ In november 1344 riep Clemens in de bul *Tuae*

¹² O.E. González en J.L. González, *Christianity in Latin America: A History* (2008) 22, 23

¹³ J.F. O'callaghan, 'Castile, Portugal and the Canary Islands: Claims and Counterclaims 1344-1479' *Viator* 24 (1993) 290-291, Merediz, *Refracted Images* 12

¹⁴ González en González, *Christianity in Latin America*, 22.

¹⁵ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 213

¹⁶ *Ibidem* 231

devotionis het vorstendom (principaat) Fortuna in het leven. Opmerkelijk genoeg wordt in de bul nergens melding gemaakt van Lanzarote, de kaart van Angelino Dulcert, de expeditie van 1341 of überhaupt de herontdekking. Zich duidelijk baserend op Plinius, werden de klassieke Fortuinlijke Eilanden door Clemens onder de la Cerda's heerschappij geplaatst. Bovendien werd een kleine vulkanische archipel ten noorden van het huidige Tunesië, de Galita eilanden, aan de la Cerda toegewezen. Luis de la Cerda, ongetwijfeld op zoek naar legitimering van een machtige leenheer, had de paus eerder benaderd met het voorstel om de Canarische Eilanden te veroveren 'om hun verdorven heidense dwalingen te vernietigen zodat de glorie van de goddelijke naam daar aanbeden kan worden en de glorie van het Katholieke geloof kan floreren.'¹⁷ Ervan uitgaande dat nog niemand aanspraak had gemaakt op de verovering, gaf de paus hem toestemming om de archipel te veroveren en bestempelde de onderneming als een kruistocht.¹⁸

Op 15 november 1344 werd Luis de la Cerda gekroond tot Prins van Fortuna en werd hij uitgerust met een gouden scepter en kroon. De benoeming van de la Cerda riep echter onmiddellijk protest op. Zowel Alfonso IV van Portugal als Alfonso XI van Castilië vonden dat zij het recht hadden om de eilandengroep te veroveren.¹⁹ Alfonso IV van Portugal fundeerde zijn claim met het argument dat de Portugezen de eersten waren die de eilandengroep hadden ontdekt, en de eilanden bovendien dicht bij Portugal lagen dan enig ander christelijk koninkrijk. Alfonso IX van Castilië legitimeerde zijn aanspraak met de bewering dat Afrika en ook de tegenovergelegen eilanden hadden toebehoord aan zijn Visigotische voorvaderen. Als nazaat van de gotische koningen van weleer argumenteerde hij dat: 'het algemeen bekend is dat de verovering van het koninkrijk van Afrika ons toebehoort en tot ons koninklijk recht, en aan niemand anders'²⁰ Beide vorsten toonden bovendien hun bekeringsijver en benadrukten de kerstening als hoofddoel te hebben. Ondanks hun aanvankelijke bezwaren besloten zij in 1344, uit devotie aan de paus en omdat zij in beslag genomen waren door oorlogen op het Iberische schiereiland, toch de Prins van Fortuna te aanvaarden en te ondersteunen. De kwestie was hiermee echter niet afgedaan. Een eeuw later kwamen Castilië en Portugal weer in elkaars vaarwater terecht waardoor het dispuut weer zou oplaaien.²¹ De hele onderneming van Luis de la Cerda mondde uit in een groot fiasco. De Prins van Fortuna stierf op 5 juli

¹⁷ 'to eliminate their wicked pagan error so that the glory of the divine name may be praised there and the glory of the Catholic faith might flourish' Uit: O'callaghan, 'Castile, Portugal and the Canary Islands', 290

¹⁸ O'callaghan, "Castile, Portugal and the Canary Islands" 289; J. Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels: The Church and the Non-Christian World 1250-1550* (Liverpool 1979), 89-91

¹⁹ Volgens sommige bronnen protesteerden ook enkele Engelse ambassadeurs aan het pauselijk hof in Avignon omdat volgens hun de Britse eilanden de enige eilanden waren die de titel "Fortunate Isles" toekwamen. Door de meeste historici wordt dit echter weggezet als een broodjeaapverhaal.

²⁰ 'the conquest of the kingdom of Africa is known to pertain to us and to our royal right, and to no one else', Uit: O'callaghan, 'Castile, Portugal and the Canary Islands', 290-291

²¹ Ibidem 290-291

1348, zonder ooit zijn recht te laten gelden op de “Fortuinlijke Eilanden”; hij heeft nooit voet aan wal gezet in zijn rijk en heeft zijn zoon een lege titel nagelaten.²² De eilanden hebben hun naam niet waargemaakt voor Luis de la Cerda. Zijn betekenis voor de geschiedenis van de Canarische Eilanden is in het beste geval een rol als wegbereider voor latere conquistadores. In het slechtste geval heeft de mislukking van de onderneming slechts een ontmoedigend effect gehad op potentiële veroveraars. Evenwel wijzen de bronnen erop dat ruim een halve eeuw later pas serieuze pogingen zijn gedaan om de Canarische archipel in te lijven.²³

Clemens zag af van zijn oogmerk een kruistocht te organiseren naar de Canarische Eilanden en besloot een vreedzamer koers te varen. Hij vulde het vacuüm op dat na de dood van de la Cerda ontstaan was door in 1351 de bul het *Bisdom der Fortuinlijke Eilanden* te stichten in Telde, Gran Canaria. Hij stuurde de Mallorcaanse monnik Bernardo, vergezeld door dertig missionarissen, enkele kooplieden en twaalf inheemse bewoners die als slaaf meegebracht waren bij eerdere expedities, Catalaans hadden geleerd en gekerstend waren.²⁴ Gewapend met de bekeringsmethoden van Ramon Llull ging de geestelijke verovering van de Canarische Eilanden van start. Vreedzame bekering in de moedertaal, ondersteund door liefdadigheid en het goede voorbeeld van Jezus Christus, moest de inheemse bewoners van de eilanden het licht doen zien. Vooralnog bleven de Fortuinlijke Eilanden weinig voorspoed brengen; ook deze onderneming had weinig succes. Door de angst voor plundersaars en slavenjagers schoot de christelijke leer geen wortel bij de achterdochtige eilandbewoners. De christelijke gemeenschap in Telde bleef zodoende een kleine enclave op Gran Canaria en overleefde de 14^e eeuw niet.²⁵ Naast deze bekeringsmissies en een veroveringscampagne in 1393 is er weinig bekend over expedities naar de Canarische archipel in de tweede helft van de veertiende eeuw. Ongetwijfeld hebben slavenjagers de eilanden geplunderd om aan handelswaar te komen en wellicht hebben ook vissers zich aan de kusten van de archipel gewaagd.²⁶ De Spaanse expeditie van 1393 is zeker uitgelopen op een plundertocht. Het aantal slaven dat zij meebrachten liep waarschijnlijk in de honderden en liet weinig verdedigers over op Lanzarote:

'[Lanzarote] was altijd een goed bevolkt, maar de Spanjaarden en andere zeerovers hebben zo veelvuldig gevangenen uit hun midden genomen en hen tot slavernij

²² Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 172

²³ Ibidem 172

²⁴ Merediz, *Refracted Images* 13, Abulafia, *The Discovery of Mankind* 67

²⁵ B.D. Diffie & G.D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire, 1415-1580* (1977) 32, Abulafia, *The Discovery of Mankind* 73-75

²⁶ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 172

veroordeelt, dat er nu nog maar weinig over zijn, want toen mijnheer de Bethencourt arriveerde waren er nauwelijks driehonderd mensen.²⁷

Onder de gevangenen bevonden zich twee inwoners van Lanzarote en een inwoner van Gran Canaria die negen jaar later als tolken werden meegebracht naar Lanzarote met de Franse expeditie van 1402.²⁸ In dit jaar zouden pas voor het eerst een aantal eilanden onder Europese heerschappij geplaatst worden.

²⁷ '[Lanzarote]used to be well peopled, but the Spaniards and other corsairs of the sea have so frequently made captures among them, and thrown them into slavery, that now there are but few remaining, for when M. de Bethencourt arrived there were scarcely three hundred people', Uit: P. Bontier en J. Le Verrier, *The Canarian: Or, Book of the Conquest and Conversion of the Canarians in the Year 1402, by Messire Jean de Bethencourt*, (London 1872) 137-138

²⁸ M.S. Pérez, 'The Role of Interpreters in the Conquest and Acculturation of the Canary Archipelago' *Interpreting 13:2* (2011) 160

II

'Een eeuw van oorlog en tweestrijd'

'The rude process of European conquest began in 1402, a date we might take as the birth year of modern European imperialism. [...] Europe had begun to march—or rather sail—to world hegemony'²⁹

II.1 Bethencourt en de la Salle (1402-1424)

De verovering van de Canarische Eilanden is in drie fasen op te splitsen. In de periode van 1402 tot 1424 werden Lanzarote, Fuerteventura en El Hierro veroverd onder leiding van Franse edellieden. Toen volgde een periode van conflict tussen Portugal en Castilië, waarin weinig van de verovering terecht kwam (1424-1478). Alleen La Gomera werd in deze periode veroverd door Spaanse edellieden. In de periode van 1478 tot 1496 kwam de onderneming in handen van de Katholieke Koningen en werden Gran Canaria, La Palma en Tenerife veroverd. De Franse fase, onder leiding van Jean de Bethencourt en Gadifer de la Salle, is breed gedocumenteerd door de monnik Pierre Bontier en de priester Jean le Verrier, zelf getuigen van de expeditie, en is aan ons overgeleverd in het manuscript *The Canarian*.³⁰ Jean de Bethencourt, familie van een van de hoofdrolspelers de een Spaanse expeditie in 1393, was “goed” geïnformeerd over de mogelijkheden die de archipel te bieden had. De plundersaars van 1393 hadden aan de Castiliaanse koning gerapporteerd dat de Canarische eilanden: 'gemakkelijk te veroveren [waren], als dat zijn wil mocht zijn, en tegen lage kosten'. Later zou blijken dat deze expeditie, hoewel voor een deel succesvol in haar primaire doel, de verovering, slechts weinig opbrengsten genereerde en de kosten hoog opliepen.

In mei 1402 zette een Frans konvooi vanuit La Rochelle koers naar de Canarische Eilanden. Lanzarote was het meest dunbevolkte eiland (met slechts 300 inwoners volgens *the Canarian*) en daarom een goed startpunt. Met de hulp van drie tolken die tijdens de plundertocht van 1393 waren meegebracht naar Europa, bouwden de Fransen goede relaties op met de *Majos* van Lanzarote en beloofden hen te beschermen. Verraad en mitterij gaven de Franse aanwezigheid op Lanzarote echter een wankel basis en al snel werd Bethencourt gedwongen versterkingen en bevoorradingen

²⁹ Crosby, *Ecological Imperialism* 81

³⁰ J.H. Mercer, *The Canary Islanders: Their Prehistory, Conquest and Survival* (London 1980)160. Er zijn drie verschillende versies van het manuscript. Het eerste manuscript, voornamelijk geschreven door Bontier en pas ontdekt in 1889, wordt gezien als het meest betrouwbare. Een tweede, langer, manuscript is tot op heden nog niet gevonden. Het derde, en tevens langste manuscript, is een bewerking en uitbreiding van de eerdergenoemde manuscripten. Het is gewijzigd en gedeeltelijk geschreven door een nazaat van Bethencourt. Dit manuscript is het meest prominent doordat het lang het enige manuscript is geweest dat onderzoekers onder ogen hebben gekregen. er is echter (vaak op gekunstelde wijze) aan gesleuteld om Bethencourt in een goed daglicht te stellen, waardoor hij als de grote held van het verhaal de geschiedenis in is gegaan.

te halen op het Europese vasteland. Hij keerde echter niet terug naar Frankrijk; hij wendde zich tot Hendrik III, koning van Castilië (1390-1406):

'Ik kom, Sire, om u te verzoeken mij toestemming te geven om zekere eilanden die de Canarische Eilanden worden genoemd, waar ik ben geweest en tot dusver reeds vorderingen heb gemaakt, te veroveren en tot het Christelijke geloof te brengen, [...]. En vermits, Sire, u koning en heer bent van al het land dat tegenover deze eilanden gelegen is, en de meest naburige Christelijke vorst, ben ik gekomen u te vragen behaagd te zijn mij toe te staan u mijn diensten aan te bieden voor [de eilanden].'³¹

In november 1403 benoemde Hendrik III zijn nieuwe vazal tot 'Heer der Canarische Eilanden'. Zoals bovenstaand fragment doet vermoeden, speelde de nabijheid van Castilië een belangrijke rol in de keuze voor Spanje. De afstand tussen Lanzarote en de haven van Cadiz was ongeveer twee keer korter als tussen Lanzarote en de haven van La Rochelle, waardoor het makkelijker was financiers voor de onderneming te vinden in Cadiz. Bethencourt had zich al diep in de schulden gestoken doordat er in Frankrijk weinig animo was om te investeren in zijn avontuur. De omschakeling naar loyaliteit aan het Castiliaanse hof was dus meer noodzaak dan keuze, maar had, zoals later zal blijken, grote consequenties voor de toekomst.³²

In april 1404 keerde Bethencourt weer terug naar Lanzarote. De Fransen hadden met moeite hun garnizoen in stand kunnen houden door in te spelen op de verdeeldheid die onder de *Majos* heerste. De verdeel-en-heersstrategie bleek een buitengewoon machtig wapen in het koloniale tijdperk.³³ Niet alleen in de oorlog om de grotere eilanden, maar ook later in de Nieuwe Wereld was deze tactiek doorslaggevend. Van de goede relaties en het protectoraat was weinig overgebleven, maar met de terugkeer van Bethencourt werd het eiland volledig onder Europese controle gebracht. In het Franse kamp was ook verdeeldheid ontstaan. Tot zijn grote onvrede, was de la Salle volledig buiten de onderhandelingen met de Castiliaanse koning gebleven. De la Salle besefte dat hij in zijn positie alleen maar op Bethencourt zou inleveren en besloot zijn zaak zelf bij de Castiliaanse vorst te bepleiten. De harrewarrende aanvoeders, niet in staat hun geschillen op te lossen, reisden beiden af

³¹ 'I come, Sire, to pray you to be pleased to grant me permission to conquer and bring to the Christian faith certain Islands called the Islands of Canary, in which I have been, and have so far made a commencement [...] And, inasmuch, Sire, as you are king and lord of all the country adjacent to these islands, and the nearest Christian sovereign, I am come to ask that you will be graciously pleased to permit me to do you homage for them.' Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 43

³² Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 179

³³ Mercer, *The Canary Islanders*, 167

naar Sevilla. De la Salle wist echter geen voet aan de grond te krijgen aan het Castiliaanse hof, vertrok naar Frankrijk en verdween van het toneel.³⁴

Na de terugkeer van Bethencourt kwam de verovering van Fuerteventura, wellicht extra gestimuleerd door geruchten dat de koning van Fez³⁵ (Marokko) een aanval op de eilanden van plan was, pas echt op gang in het najaar van 1404. In de vroege geschiedenissen van Torriani (uit 1588) en Abreu de Galindo (uit 1632) werd het aantal strijders geschat op vierduizend man, verdeeld onder twee "koningen" (Ajose en Guise, eerder stamhoofden dan koningen). Deze schattingen zijn duidelijk aan de hoge kant, maar geven toch aan dat het eiland meer defensieve potentie had dan Lanzarote.³⁶ De *Majoreros* van Fuerteventura verzetten zich hevig tegen de invallende Europeanen. Hoewel zij niet beschikten over boogschutters, konden zij door het gooien van stenen zeker gevaarlijk zijn op de lange afstand: 'zij kunnen een steen veel beter hanteren en werpen dan een Christen. Het lijkt een schot van een kruisboog wanneer zij er een slingeren; en ze zijn zelf buitengewoon vlug ter been, en rennen als hazen.'³⁷ Inheemse inwoners van de andere eilanden deelden deze kwaliteiten met de *Majoreros* en in combinatie met een guerrillaoorlog in de ruige gebergten, bleek dit gedurende de geschiedenis van de verovering een belangrijke troef voor de verdedigende partij te zijn. Bethencourt maakte gebruik van de verdeeldheid tussen de inwoners van de verschillende eilanden om de *Majoreros* te bedwingen. Hij bewapende onderworpen strijders uit Lanzarote met pijl en boog, om hen vervolgens in te zetten in de christelijke aanvalslinies. Andersom werden de overwonnen *Majoreros* in Lanzarote aan het werk gezet.³⁸ Moegestreden gaven Ajose en Guise zich in januari 1405 gezamenlijk over. De 'Saraceense koningen' lieten zichzelf en zeventig onderdanen dopen en langzaam maar zeker werden alle inwoners bekeerd.³⁹

Bethencourt vertrok kort na de verovering naar zijn vaderland om kolonisten te werven en na een kort verblijf kwam hij met ongeveer tweehonderd *colons* terug naar de veroverde eilanden. De *colons*, veelal ongehuwde mannen, waren in de eerste plaats ambachtslieden en bestonden verder uit een aantal lage edellieden uit Bethencourts persoonlijke kring. Veel van de immigranten zochten een inheemse vrouw waardoor (in ieder geval voor een deel) de inheemse culturele en uiterlijke kenmerken van de Canariërs bleven voortbestaan. Niet lang na zijn terugkomst ging de 'Heer der Canarische Eilanden' zich op de verdere verovering van de archipel richten. Na een mislukte aanval

³⁴ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 178

³⁵ Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 114

³⁶ Mercer, *The Canary Islanders*, 171

³⁷ 'They can throw and handle a stone much better than a Christian can. It seems like a shot from a crossbow when they hurl it; and they themselves are extremely swift of foot, and run like hares.' Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 149

³⁸ Mercer, *The Canary Islanders*, 177

³⁹ Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 163

op Gran Canaria, wist de Franse aanvoerder in 1405 het dunbevolkte El Hierro te veroveren. Hij kon het eiland zonder militair optreden bemachtigen door op listige wijze 111 inheemse inwoners van El Hierro (*Bimbachos*) gevangen te nemen. Om greep op het eiland te houden en de verovering tot voltooiing te brengen, werden ongeveer 120 *colons* op El Hierro ondergebracht.⁴⁰

Bethencourts rol was na deze verovering uitgespeeld. Hij kondigde aan de eilanden voorgoed te verlaten op 15 december 1405 en benoemde zijn neef Maciot de Bethencourt tot: 'vertegenwoordiger en bestuurder van al deze eilanden, en beheerder van al [zijn] zaken'.⁴¹ Het wordt niet duidelijk uit de kronieken van Bontier en le Verrier waarom Bethencourt zo snel weer vertrok; hij was immers nog maar drieënveertig jaar oud en had nog 20 jaar te leven (hij stierf in 1425). Wat het dweepende slot van het manuscript ons niet vertelt, is dat het bestaan op de eilanden zwaar was. Vooral Lanzarote en Fuerteventura hadden een dor klimaat en waren daarom schamel in hun voorzieningen. Het beloofde fortuin was ver te zoeken en het Franse elan begon stilaan te verkrumelen. Bethencourts verovering was slechts deels geslaagd. Pas vanaf begin 1405, toen de hoop op een gemakkelijke verovering ijdel bleek te zijn, begon Bethencourt met de werving van kolonisten om op die manier nog enige winst te behalen. Hij had graag de dichtbevolkte, vruchtbare eilanden Tenerife, Gran Canaria en La Palma ook in zijn bezit gehad, maar kwam niet verder dan het vrijwel ontvolkte en onbeduidende Lanzarote, Fuerteventura en Hierro: 'Neither guile nor intimidation could win them any of the more formidable islands. Their dominance was confined to those where the incursions of slavers had depleted and debilitated the defence.'⁴² Na het vertrek van Bethencourt begon zijn opvolger Maciot de Bethencourt langzaam de greep te verliezen op de overwonnen eilanden en begon zich steeds meer als een tiran op te stellen. Zijn houding leidde ertoe dat de koningin van Castilië in 1414 een expeditie uitrustte onder leiding van Pedro Barbra de Campos om hem te vervangen.⁴³ Om bloedvergieten te vermijden besloot Maciot, hoewel hij in feite slechts gouverneur en waarnemer van Bethencourts zaken was, zijn titel op te geven en de eilanden aan de graaf van Niebla te verkopen. Koning Juan II van Castilië gaf echter enkele jaren later de Spaanse edelman Alfonso de las Casas het gezag over de eilanden waardoor er een dubbele heerschappij ontstond. Om de verwarring compleet te maken, verkocht Maciot in 1448 zijn titel een tweede keer, ditmaal aan Hendrik de Zeevaarder.⁴⁴ Deze merkwaardige transacties droegen bij aan de sterke onenigheid omtrent de verovering van de Canarische archipel en verdiepte het conflict tussen Castilië en Portugal.

⁴⁰ Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 183-185

⁴¹ Ibidem, 195

⁴² Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 184

⁴³ Mercer, *The Canary Islanders*, 180

⁴⁴ Diffie & Winius, *Foundations of the Portuguese Empire*, 58, 64

II.II Een twistappel tussen de Iberische staten (1424-1478)

In de tijd van Hendrik de Zeevaarder (1394-1460), *infante* van Portugal, kwamen de betrekkingen tussen de concurrerende Iberische staten op scherp te staan. De prins raakte geobsedeerd door de eilanden en wendde alle middelen aan die hem ter beschikking stonden om de eilanden in Portugese handen te krijgen. In 1424 lanceerde hij een grootscheeps offensief op Gran Canaria met een strijdmacht bestaande uit 2500 infanteristen en 120 cavalieristen. Nu werd duidelijk hoe sterk de Canariërs onderschat werden. De la Salle dacht de klus te kunnen klaren met 200 man, maar zelfs met het grote leger van Hendrik lukte het niet om de eilandbewoners te bedwingen; het offensief was een complete mislukking. Hendriks bewonderende biograaf Zurara maakte uiterst summier melding van de expeditie om geen afbreuk te doen aan zijn grootheid: 'hij rustte ook een grootse armada uit tegen de Canarische Eilanden, om de inheemse bewoners de weg van het Heilige Geloof te laten zien'.⁴⁵ Over de afloop rept Zurara niet. Hendrik maakte de fout te denken dat hij een conventioneel leger zou aantreffen met moderne wapens en kastelen. De technische superioriteit van de Portugezen bracht niet veel extra overwicht door het ruige terrein en de guerrillatactiek die de Canariërs uitermate goed beheersten.

Hoewel de expeditie een private aangelegenheid was van Hendrik, leidde deze tot een aaneenschakeling van vurige conflicten tussen Portugal en Castilië. In zijn biografie over Hendrik de Zeevaarder argumenteert Russell dat het conflict zelfs uitmondde in een koloniale oorlog: '[...] due in no small measure to the obsession of the Prince with the archipelago, it would also become a theatre of war, bloodshed and treachery as Castilians and Portuguese fought there against the indigenous Canarian peoples and against each other in what can be seen as one of Europe's first genuinely colonial wars.'⁴⁶ Bovendien werd de kerk meegezogen in het conflict tussen de Iberische staten. Beide wilden namelijk hun strijd tegen de heidenen gelegitimeerd en geheiligd zien. Herhaalde plundertochten op de eilanden leidden ertoe dat bisschop Fernando van Rubicón een klacht indiende bij de paus dat Portugese slavenjagers nieuwbekeerden als slaven verkochten.⁴⁷ Paus Eugenius IV vaardigde daarop in december 1434 de bul *Creator Omnium* uit, waardoor iedereen geëxcommuniceerd zou worden die bekeerde inwoners van de Canarische Eilanden tot slaaf wilde maken. In 1435 verbond hij hier bovendien een edict aan, waarin oorlogvoering en slavenjacht volledig werden verboden.⁴⁸

⁴⁵ 'He also fitted out a very great armada against the Canary Islands, to show the natives there the way of the holy Faith', Uit: Abulafia, *The Discovery of Mankind* 84

⁴⁶ P.E. Russell, *Prince Henry 'the Navigator': A Life* 265

⁴⁷ O'callaghan, "Castile, Portugal and the Canary Islands" 295

⁴⁸ Rodriguez, *The Historical Encyclopedia of World Slavery, 1A*, 260

De inmenging van de paus was Hendrik een doorn in het oog. In 1436 stuurde koning Duarte namens Hendrik een verzoek naar de paus het verbod op te heffen en de Portugese kroon de rechten op de verovering en bekering van de Canarische eilandbewoners te verlenen. De expeditie was volgens Hendrik geen volledige mislukking omdat er volgens hem wel 400 eilandbewoners bekeerd waren waardoor zaden voor de bloei van het christendom geplant waren in een land waar 'de naam van Christus nog nooit gehoord was'⁴⁹. In zijn taalgebruik werden de termen "bekeerling" en "slaaf" echter als synoniemen gebruikt; zeker in correspondentie met de paus. De militaire campagne had in werkelijkheid weinig met de verspreiding van de "blijde boodschap" van doen. Het aandringen van Portugal zorgde ervoor dat de discussie over rechtvaardige oorlogvoering en de rechten van heidense volken opnieuw opblaasde. De koningen van Portugal en Castilië konden beiden, met min of meer gelijke overtuigingskracht, aanspraak maken op de eilandengroep. De staten raakten in een polemisch conflict verwickeld over wie het meeste recht had op de verovering van de archipel. Aanvankelijk kreeg Portugal de rechten op de verovering, maar na protest van Castilië werd dit besluit nietig verklaard en werden de claims van Castilië erkend. Eugenius IV maakte echter vooralsnog niet duidelijk wie de rechten om de eilanden te veroveren in handen zou krijgen en dus bleef het conflict voortbestaan.⁵⁰

Hendrik de Zeevaarder was nog niet van plan de eilanden met rust te laten. Zoals we later zullen zien bleven de Portugezen in de jaren 1440 op slaven jagen op de eilanden als de slavenschepen vanuit Afrika niet genoeg gevuld waren. Bovendien besloot Hendrik uit te vinden wat er via diplomatieke weg te behalen was op de eilanden. Hij wist een bondgenootschap te smeden met twee van de vier rivaliserende stamhoofden op La Gomera. De *Gomeros* bleken goede bondgenoten omdat zij bereid waren de Portugezen te ondersteunen met plundertochten en slavenjachten op de andere eilanden. Door de eeuwenlange afzondering van ieder eiland was er geen sprake van enige verbondenheid tussen de verschillende volken.⁵¹ De verdeeldheid op het eiland intensiverde aanzienlijk door inmenging van de Castilianen. In Castilië was het probleem rond de dubbele heerschappij over de reeds veroverde Canarische Eilanden inmiddels opgelost en waren de rechten in handen van Fernán Peraza terechtgekomen. Ook hij was in La Gomera aan het netwerken en had een verbond gesloten met de twee overige machthebbers. Tevens had hij een klein garnizoen op het eiland gevestigd en probeerde de pro-Castiliaanse heersers over te halen om oorlog te voeren tegen de pro-Portugese factie. De grote bergketens op het eiland zorgden er echter voor dat de verdeelde *Gomeros* in relatieve vrede elkaar konden negeren.⁵² Pas aan het einde van de

⁴⁹ Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels*, 121

⁵⁰ O'callaghan, 'Castile, Portugal and the Canary Islands' 300

⁵¹ P.E. Russell, *Prince Henry 'the Navigator': A Life* 277

⁵² P.E. Russel, *Prince Henry 'the Navigator': A Life* 277

jaren 1440 had Fernán Perez de Sotomayor genoeg greep op Lanzarote, Fuerteventura en El Hierro om zich volledig op de bemachtiging van La Gomera te richten en wist hij een permanente machtsbasis te vestigen.⁵³ De tweespalt bleef echter bestaan op het eiland. Daar kwam bij dat in 1448 Hendrik de Zeevaarder de rechten op Lanzarote van Maciot de Bethencourt wist te verwerven waardoor op Lanzarote wederom sprake was van een dubbele heerschappij. Maciot was in de jaren 1430 opnieuw geïnstalleerd als gouverneur van Lanzarote, ditmaal onder scherp toezicht van Castilië. In de begeerte van Hendrik zag hij een uitweg uit deze situatie. Hij speelde zo een laatste rol als katalysator in het Castiliaans-Portugees conflict en maakte in 1448 een einde aan de rol van de Fransen in de veroveringsgeschiedenis.⁵⁴

Gewapend met zijn dubieuze nieuwverworven titel, stuurde Hendrik zijn vloot naar Lanzarote en wist het eiland zonder enig verzet van betekenis in te nemen. Vanzelfsprekend laaiden hierdoor de diplomatieke geschillen weer hoog op, en begon het conflict in toenemende mate het karakter van een koloniale oorlog te krijgen. De aanklachten en argumenten rondom deze daad van agressie vormden de basis van de uiteindelijke beslechting van het conflict in 1479 in het voordeel van Spanje. De Portugese aanwezigheid op Lanzarote was van korte duur; twee jaar na de inname van het eiland werden de Portugezen weer verdreven. In de jaren erna bleef Hendrik herhaaldelijk expedities naar Gran Canaria, La Gomera, Fuerteventura en Lanzarote sturen. Zonder enige overtuigende resultaten vervielen de krijgstochten steeds meer tot grootschalige plundertochten.⁵⁵ Volgens de Castiliaanse vorst probeerde Hendrik in zijn wraakzucht een embargo op te werpen:

'[Henry instrueerde ons] om alle schepen aan te vallen en te plunderen die van ons genoemde koninkrijk naar onze genoemde eilanden reizen, en alle lieden gevangen te nemen die aan boord aangetroffen worden en hen mee te nemen naar welk Moors gebied dan ook om daar verkocht te worden, zodat niemand zou durven naar de eilanden te reizen of bevoorradingen te leveren, waardoor de genoemde Prins sneller in staat zou zijn [de eilanden] in zijn beheer te krijgen. Al deze dingen hebben de Portugezen gedaan, beweerend dat zij de gevangenen genomen hebben in overeenstemming met de regels van een rechtvaardige oorlog.'⁵⁶

⁵³ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 184

⁵⁴ O'callaghan, 'Castile, Portugal and the Canary Islands' 304

⁵⁵ O'callaghan, 'Castile, Portugal and the Canary Islands' 305

⁵⁶ '[Henry instructed] to attack and sack any ships from our said kingdoms voyaging to our said islands and to make prisoner all persons found aboard them and take them to any Moorish territory to be sold there so that no one would dare either to travel to the islands or to send supplies there, by which means the said Prince would be able more quickly to seize control of them. All these things the Portuguese have done, alleging that they have made their captures in accordance with the rules governing [the waging of] a just war.' Uit: P.E. Russell, *Prince Henry 'the Navigator': A Life*

Er was weinig overgebleven van Hendriks "zuivere bedoelingen" om de eilanden tot het christendom te bekeren. Juan II zag de acties van de Portugezen als doelbewuste oorlogsdaden om Castilië te provoceren. Alfonso V onderstreepte echter dat de Portugese activiteit op de eilanden een persoonlijke aangelegenheid was van Hendrik. Hij verzuimde bovendien niet te benadrukken dat zijn claim legitiem was, omdat hij de rechten had gekocht van Maciot de Bethencourt.

De kwestie werd uiteindelijk pas in 1479 na inmenging van de paus opgelost. In het verdrag van Alcáçovas werd niet alleen de Castiliaanse successieoorlog beslecht in het voordeel van Isabella, maar werden ook de koloniale strubbelingen tussen de Iberische staten opgelost.

'Al hetgeen dat gevonden is of gevonden zal worden, verworven zal worden door verovering, of ontdekt zal worden binnen de genoemde afperking, buiten hetgeen dat al gevonden, bezet, of ontdekt is, behoort de genoemde Koning en Prins van Portugal en hun koninkrijken toe, met uitzondering van de Canarische Eilanden.'⁵⁷

De Atlantische Oceaan werd in twee invloedssferen verdeeld, waarbij de Canarische Eilanden aan Spanje werden toegewezen en de katholieke koningen afstand deden van hun claims op het Afrikaanse vasteland.⁵⁸

II.III Verhoogde inzet door de kroon (1478-1496)

Kort voordat het dispuut tussen Portugal en Spanje voorgoed beslecht werd, lanceerde het Katholieke Koningspaar een eerste aanval op de archipel. In 1478 vertrok een legermacht van 600 soldaten, 30 ruiters en tal van huurlingen. Na het bouwen van een fort wisten de Spaanse troepen een overwinning te behalen tegen een Canarische overmacht. De *Canarios* waren vooral onder de indruk van de angstaanjagende paarden en het bulderend geluid van de kanonnen. Na deze overwinning boekten de Spanjaarden weinig vooruitgang en trokken er slechts op uit om te plunderen. Voor een periode van drie jaar leek de strategie meer gericht te zijn op overleving dan op het forceren van een zege.⁵⁹ De Spanjaarden werden in deze periode bovendien gedwarsboomd door de Portugezen. Zij probeerden de Spaanse opmars te stuiten door samen te werken met de inheemsen en een maritieme blokkade op te werpen.⁶⁰ Hoewel de blokkade effectief was kregen de

⁵⁷ 'For whatever has been found or shall be found, acquired by conquest, or discovered within the said limits, beyond what has already been found, occupied, or discovered, belongs to the said King and Prince of Portugal and to their kingdoms, excepting only the Canary Islands', Uit: Davenport, F.G.(ed.), *European Treaties Bearing on the History of the United States and Its Dependencies to 1648* (Washington 1917)

⁵⁸ Rodriguez, *The Historical Encyclopedia of World Slavery*. 1A, 24

⁵⁹ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 208

⁶⁰ Mercer, *The Canary Islanders*, 180-181

Spanjaarden na de ratificatie van het verdrag van Alcáçovas vrij spel op de eilanden en kwam de verovering echt op gang. De nieuwe aanvoerder Pedro de Vera wist in een aantal hevige veldslagen de *Canarios* onder de duim te krijgen. Zijn aanvalsmacht bestond voornamelijk uit troepen van de kroon, aangevuld met troepen van de Santa Hermandad en Canarische troepen uit Lanzarote, La Gomera en Gran Canaria. Vooral de lokale heerser Fernando Guanarteme was een belangrijke bondgenoot. Met een leger van 500 gekerstende *Canarios* wist hij een numerieke overmacht van zijn eilandgenoten te verslaan voor de Spanjaarden. Op 8 april 1483 leverden de Spaanse troepen de laatste grote slag en na de lange belegering van het bergfort Ansite, kon op 29 april na vijf jaar de overwinning uiteindelijk geclaimd worden.

De verovering van La Palma, tien jaar na de verovering van Gran Canaria, verliep veel vlotter. Op 29 september 1492, kort nadat Columbus naar Amerika was vertrokken ving de verovering aan onder leiding van Alonso de Lugo. Door diplomatiek optreden kon een groot deel van het eiland snel onder controle gebracht worden met steun van een deel van de inheemse bevolking. De laatste gebieden bleken moeilijk te veroveren doordat de *Auaritas* zich hadden gelegerd in een onbereikbare vulkaankrater. Na enkele mislukte aanvallen wist de Lugo, door de *Auaritas* onder het mom van een vredesverdrag uit hun schuilplaats te lokken, op 3 mei 1493 de laatste verdedigers van het eiland te verslaan.⁶¹

Een jaar na de succesvolle verovering van La Palma richtten de Katholieke Koningen hun pijlen op het grootste en tevens meest dichtbevolkte eiland: Tenerife. Met Alonso de Lugo als opperbevelhebber landde op 30 april 1494 een strijdmacht van ruim duizend infanteristen en 120 cavaleristen op Tenerife. Het eiland was verdeeld in negen *menceyatos* (kleine koninkrijken) met grote politieke tegenstellingen. In een grote vergadering bijeengeroepen om de Spaanse bedreiging het hoofd te bieden, verenigden vier van de negen *menceys* (koningen) zich tegen de Spanjaarden. De overige *menceys* konden hun onderlinge geschillen niet opzij zetten en één van hen had reeds een pact gesloten met de Spanjaarden. Gebruik makend van de interne verdeeldheid, kon de Lugo 600 *Guanches* aan zijn gelederen toevoegen. De eerste aanval liep echter uit op een slachting. De Lugo's troepen liepen in een hinderlaag in een vallei en werden belaagd door een Guanche-leger van 3300 man waardoor de Lugo tachtig procent van zijn leger verloor en na herhaalde aanvallen gedwongen werd zich terug te trekken naar Gran Canaria.⁶² In november 1495 had de Lugo zich pas weer hersteld en lanceerde een tweede aanval op Tenerife. Dit keer had hij meer succes. In enkele grote veldslagen werden de verschillende *menceys* verslagen en het verzet teruggedwongen tot de bergen. Toch kon de Lugo geen eindzege af dwingen. Toen hij begin 1496 weer de confrontatie zocht

⁶¹ Mercer, *The Canary Islanders*, 194-196

⁶² Ibidem 201

trof hij de verdedigers verzwakt aan. Een grote onbekende epidemie had een demografische ramp teweeggebracht op Tenerife en had de verdedigingskracht uitgehold.⁶³ Na enkele felle veldslagen gaven de vier laatste *menceys* zich op 29 september 1496 officieel over. Vanaf de eerste claim op de verovering van de archipel door Luis de la Cerda in 1344, had het 152 jaar geduurd voordat de verovering in 1496 voltooid werd.

⁶³ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 211-212, Crosby, *Ecological Imperialism*, 92-93

'Religie, ridderlijkheid, roofzucht en ondernemerschap'

*'The medieval history of the Canary Islands seemed to fluctuate between two poles: a proposal for violent conquests on the one hand, and the pursuit of peaceful missions on the other.'*⁶⁴

III.I Religie

In de opmerkelijk lange periode vanaf de eerste claims tot de uiteindelijke verovering van de Canarische archipel, heeft ter rechtvaardiging van de verovering de bekering van de inheemse bevolking altijd voorop gestaan. Zoals we gezien hebben, was in 1342 het hoofddoel van Luis de la Cerda 'om hun verdorven heidense dwalingen te vernietigen zodat de glorie van de goddelijke naam daar aanbeden kan worden en de glorie van het Katholieke geloof kan floreren'.⁶⁵ Zestig jaar later, zoals Bontier en le Verrier ons op de eerste pagina van *the Canarian* onthullen, vertrokken Bethencourt en de la Salle uit de haven van La Rochelle 'voor de glorie van God en de handhaving en uitbreiding van ons geloof, naar zekere eilanden in het zuiden die de Canarische Eilanden worden genoemd, welke bewoond zijn door ongelovigen van diverse gewoonten en talen'.⁶⁶ Ook vanuit Portugal werd bekering gepropageerd: 'de Portugezen konden in materieel opzicht geen winst halen uit hun inspanningen onder de Canariërs, slechts de geestelijke beloning gegeven aan diegenen die zichzelf opofferden om de ongelovige het evangelie te brengen'.⁶⁷ De gewelddadige methodes van de conquistadores gingen echter niet hand in hand met de verspreiding van de "blijde boodschap". Door de verschillende perspectieven van de betrokken partijen (de pausen, de vorsten, de conquistadores en de missionarissen) te bekijken krijgen we een dieper inzicht in de paradoxale politiek die op de eilanden werd gevoerd.

Zoals we gezien hebben speelde het pausdom vanaf het begin een belangrijke rol in de geschiedenis van de Canarische Eilanden na de herontdekking. De basis voor de legitieme verovering van het gebied van vreemde volkeren was al voor de ontdekking van de eilanden gelegd, maar met de benoeming van Luis de la Cerda werd voor het eerst een vorstendom gecreëerd in een nog

⁶⁴ Merediz, *Refracted Images*, 13

⁶⁵ Muldoon, *Popes Lawyers and Infidels*, 'to eliminate their wicked pagan error so that the glory of the divine name may be praised there and the glory of the Catholic faith might flourish'

⁶⁶ 'for the honour of God and the maintenance and advancement of our faith, to certain islands in the south called the Canary Islands, which are inhabited by unbelievers of various habits and languages'. Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 1

⁶⁷ Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels*, 122 'the Portuguese had nothing to gain in a material way from their efforts among the Canarians, only the spiritual reward given those who sacrificed themselves to bring the gospel to the infidel.'

onveroverd gebied. Er waren zelfs nog geen verkenningstochten georganiseerd door de Spaanse kroon, zodat de kennis van de eilanden voornamelijk gebaseerd was op de beschrijving van Plinius de Oudere in zijn *Naturalis Historia*. Paus Clemens VI was geïnteresseerd in de archipel, omdat de Fortuinlijke Eilanden als springplank konden dienen om een kruistocht in Noord-Afrika te lanceren. Dit zou tevens verklaren waarom de Galita Eilanden voor de kust van het huidige Tunesië werden samengevoegd met de Canarische Eilanden tot één vorstendom. Zowel in het zuiden als in het oosten konden zo uitvalsbases worden gecreëerd.⁶⁸ Bovendien probeerde Clemens, door de la Cerda ondergeschikt te maken als vazal, de basis te leggen voor een sterke pauselijke greep op de verrichtingen van de la Cerda en zijn nazaten.⁶⁹ Toen in 1402 de verovering van de archipel van start ging probeerde (tegen-) paus Benedictus XII ook zijn positie te versterken. Hij gaf, niet in de laatste plaats om de paus in Rome de loef af te steken, de Franse aanvoerders de status van kruisvaarders als erkenning voor het bekeringswerk dat zij gingen doen.⁷⁰ Na het horen van het nieuws van de voorspoedige verspreiding van het Christendom op de eilanden, creëerde Benedictus het bisdom van de Canarische Eilanden in Rubicon en verhief zo de kleine versterkte nederzetting tot een kathedraalstad.⁷¹ De kerstening van de Canariërs werd door de Fransen voornamelijk met het zwaard uitgevoerd. Na de verovering werd de bevolking van de geannexeerde eilanden pas massaal bekeerd.

De godsdienstijver van de Franse aanvoerders paste in een groter plaatje. De religieuze doelstellingen die in *the Canarian* uit de doeken worden gedaan, sluiten naadloos aan bij de doelstellingen van paus Clemens VI zestig jaar eerder. Wanneer de christelijke legers eenmaal vaste voet hadden in de archipel, zouden daarvandaan zeer gemakkelijk de Saraceense landen aan de Afrikaanse westkust ingenomen kunnen worden. Volgens de kroniekschrijvers van de expeditie 'was er geen punt gunstiger voor de verovering van de Saracenen, noch een punt vanwaar zij met minder moeite of kosten aangevallen konden worden dan vanaf [de Canarische Eilanden].'⁷² Doordat verdere veroveringsplannen spaak liepen, en slechts de eilanden van ondergeschikt belang veroverd waren, had de onderneming de paus slechts weinig opgeleverd. Dit veranderde in de loop van de 15e eeuw toen de Portugezen op initiatief van Hendrik de Zeevaarder zich gingen mengen in de Canarische veroveringen. Portugal en Spanje raakten verwickeld in een juridische strijd om de rechten van de verovering, waardoor de rol van de paus veranderde van soevereiniteitsverstrekker in bemiddelaar tussen de wedijverende Iberische staten.⁷³ Hoewel deze rol een bevestiging was van de macht van het pausdom, was die macht verre van onbeperkt. De paus moet geweten hebben dat

⁶⁸ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 147

⁶⁹ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 147

⁷⁰ Merediz, *Refracted Images*, 15

⁷¹ Abulafia, *The Discovery of Mankind* 79

⁷² 'There could be no point more favourable for the conquest of the Saracens, nor from which they could be attacked with less trouble or cost than from [the Canary Islands]' Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian* 92

⁷³ Implicit understandings 134-135

zonder zijn toestemming de plundering en verovering van de eilanden gewoon door zouden gaan. Hij moest het spel wel meespelen om zijn eigen belangen te behartigen; zelf had hij immers niet de militaire middelen om de eilanden te veroveren of een vorst ervan te weerhouden dit te doen. Door de Iberische vorsten tegen elkaar uit te spelen was hij echter in staat zijn ambities te verwezenlijken, en de pauselijke macht te schragen.⁷⁴

Het dispuut tussen de kronen ging terug tot de inauguratie van Luis de la Cerda in 1344, toen zowel de koning van Castilië als de koning van Portugal na veel protest instemden met de beslissing van paus Clemens VI. De mislukking van deze onderneming bracht het recht, huns inziens, weer terug bij de redetwistende vorsten. De argumenten van Portugese nabijheid en de Visigotische erfenis van Castilië werden onder andere opnieuw ter tafel gebracht. De adviseurs van de paus, twee canonisten van de universiteit van Bologna, volgden in grote lijnen de argumenten van paus Innocentius IV, die zich rond 1250 met dezelfde vraagstukken bezig had gehouden. Dit betekende dat de paus niet het recht had om oorlogen tegen heidenen te machtigen simpelweg omdat ze heidenen waren. Als zij echter landen bezet hielden die van christenen waren veranderde de zaak en hadden christelijke koningen het recht de landen terug te veroveren.⁷⁵ Dit is precies waarom de Castiliaanse koningen beweerden af te stammen van de Visigotische koningen. In werkelijkheid kwamen zij niet voort uit de bloedlijn van de Visigotische vorsten en waren de eilanden ook nooit eigendom geweest van de Visigoten. De inheemsen konden ook hun rechten verliezen als zij geen missionarissen toelieten in hun landen. James Muldoon laat in zijn boek *Popes, Lawyers, and Infidels: The Church and the Non-Christian World 1350-1550* zien hoe dit argument werd uitgebuit door de bekering van de Canariërs tot een soort *white man's burden* te verheffen:

'The existence of a primitive way of life among the Canarians would justify their conquest so that they might be raised to a civilized one to prepare them for the message of the gospel. The fierce nature of such people would obviously justify the use of Christian armies for the protection of the missionaries eventually sent to preach to them.'⁷⁶

Zij moesten dus niet alleen gekerstend, maar ook geciviliseerd worden.⁷⁷ Bovendien kon op deze manier de verovering als een oorlog van defensieve aard worden gepresenteerd, waarin de bescherming van missionarissen centraal stond. Dit is precies de reden waarom Hendrik de Zeevaarder in zijn pleidooi aan Eugenius IV de Canariërs in de lijn van Petrarca afschilderde: 'De

⁷⁴ Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels*, 129-130

⁷⁵ O'callaghan, "Castile, Portugal and the Canary Islands" 298

⁷⁶ Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels*, 129

⁷⁷ Ibidem, 124

welhaast wilde mensen die in de wouden [van deze eilanden] wonen zijn niet verbonden door een gemeenschappelijk geloof, noch zijn zij gebonden aan de ketenen van de wet; zij ontberen normale maatschappelijke verhoudingen, en leven van het land als beesten.⁷⁸ De eilandbewoners droegen geen kleding, woonden niet in huizen, konden niet schrijven, maakten geen gebruik van geld, en waren “onaanvaardbaar lenig”. Door de Canariërs als heidense woestelingen neer te zetten, probeerde prins Hendrik de verovering van een legitieme bodem te voorzien en, niet in het minst, de paus te overtuigen hem zijn zin te geven.⁷⁹

Paus Eugenius IV liet zich overtuigen door de Portugezen en vaardigde in oktober 1436 de bul *Romanus Pontifex* uit, waarin hij Portugal begunstigde met het recht de eilanden te veroveren waarvan de inwoners nog niet waren bekeerd. Het dispuut werd hiermee echter niet beslecht. Juan II verzette zich tegen de beslissing van de paus en stuurde erop aan de bul nietig te verklaren. Om de Castiliaanse claim kracht bij te zetten werd de vooraanstaande jurist Alonso de Cartagena ingeschakeld. Hij verspilde geen tijd met een uitgebreide uiteenzetting over de rechten van de eilandbewoners; geen volk was volgens hem beestachtiger. Eigenlijk sloot hij zich in grote lijnen aan bij het standpunt van de canonisten van de paus. Hij kwam alleen tot een andere conclusie. Volgens hem kon de rechtmatige veroveraar enkel de Castiliaanse koning zijn.⁸⁰ In zijn betoog weerlegde hij alle claims van Portugal. Het feit dat Portugal naderbij lag, woog volgens Cartagena niet op tegen de Visigotische erfenis van Castilië. Bovendien was Lanzarote onderdeel van Castilië geworden waardoor het argument van nabijheid in het voordeel van Castilië zou uitpakken. Ook was Castilië volgens Cartagena reeds sinds de dagen van Hendrik III bezig met de verovering en was het altijd de bedoeling geweest de gehele archipel te veroveren. De paus erkende de claims van Castilië en *Romanus Pontifex* werd een maand na de uitvaardiging nietig verklaard. Zoals we hebben gezien, zou het echter nog enkele decennia duren eer het dispuut volledig werd opgelost in het *Verdrag van Alcáçovas*. Het verdrag, waarin de Atlantische Oceaan langs de kust van Afrika in invloedssferen werd verdeeld, was een verdere bevestiging van de macht van de paus. Hij besliste wie welk deel van de wereld mocht veroveren. Bovendien besliste hij over delen van de wereld die nog niet eens ontdekt waren, zonder de inwoners ervan te verwittigen dat over hun lot werd beslist. Voor de paus was het zelfs een plicht: 'Since the Church and popes were entrusted with the spiritual health of all humans, that necessarily meant they had a voice in the affairs of all humans. It was a duty, then, to intervene even in the secular affairs of infidels when they violated natural law. Natural law was, of course,

⁷⁸ Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels*, 121 'The nearly wild men who inhabit the forests [of these islands] are not united by a common religion, nor are they bound by the chains of law, they are lacking in normal social intercourse, living in the country like animals'

⁷⁹ P.E. Russel, *Prince Henry 'the Navigator': A Life* 271

⁸⁰ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 233

defined by Europeans and the church.'⁸¹ De gedachte dat Europese machthebbers het recht hadden om de wereld op te delen in invloedssferen, zou nog lang een drijfveer zijn in de koloniale geschiedenis.⁸² Het Verdrag van Alcáçovas vormde een precedent voor de verdeling van de hele wereld en haar zeeën in invloedssferen die zou volgen in het Verdrag van Tordesillas in 1494.⁸³

Het lijkt verwonderlijk dat de Iberische vorsten altijd aanklopten bij de paus voor goedkeuring van hun expansiepolitiek op de Atlantische eilanden. Er werden immers talloze oorlogen gevoerd in Europa waar de kerk volledig buiten werd gelaten. De vervlechting met het pausdom is het gevolg van de unieke situatie waarin Castilië en Portugal zich bevonden in de 14e en 15e eeuw: zij deelden het Iberische schiereiland met de Saraceense vijand. De Castilianen en Portugezen hadden in hun strijd tegen de Moren geleerd, dat het voeren van een heilige oorlog aanzienlijke voordelen met zich meebracht in de vorm van aflaten, gelden en troepen. Hetzelfde kon verwacht worden van de strijd tegen de heidense Canariërs.⁸⁴ De legitimering van de verovering was daarnaast van groot belang omdat de koningen anders moreel verantwoordelijk zouden zijn voor de slachtoffers van de onrechtvaardige oorlog. Voor de legitimering en heiliging van de verovering waren de vorsten afhankelijk van de paus. Omdat hij als plaatsvervanger van God op aarde de macht had over de hele wereld, zou zijn zegen voor de verovering gelijkstaan aan goddelijke goedkeuring.⁸⁵ De afhankelijkheid werd groter, doordat Portugal en Castilië met elkaar in aanvaring kwamen door hun expansiepolitiek.⁸⁶ De concurrentie tussen de Iberische koninkrijken zorgde er tegelijk voor dat de verovering in een stroomversnelling geraakte. Het werd een doel op zich om de eilanden te veroveren voordat de ander dat zou doen. De pauselijke legitimering van de verovering van de Canarische archipel had naast de bovengenoemde directe voordelen nog een ander effect. Carlos-Alberto Campos argumenteert dat, gezien de schamele financiële bijdrage die de kroon leverde aan de onderneming:

'Probably the crown's main contribution — important enough at the time — was the umbrella of a just, legal, and sanctified war. It is impossible today to gauge the true

⁸¹ R.J. Miller, 'Christianity, American Indians and the Doctrine of Discovery', in: A. Yong & B. Brown Zikmund (ed.), *Remembering Jamestown: Hard Questions about Christian Mission* (Eugene 2010) 51-61, 53

⁸² A.E. Thurman, *The Justication of the Law of the Sea in Early Modern Europe* (Michigan 2010), 108

⁸³ Ibidem, 71

⁸⁴ J. Muldoon, 'Papal Responsibility for the Infidel: Another Look at Alexander VI's "Inter Caetera"', *The Catholic Historical Review* 64.2 (1978), 176

⁸⁵ Thurman, *The Justication of the Law of the Sea in Early Modern Europe*, 105

⁸⁶ Muldoon, *Popes, Lawyers and Infidels*, 129

value of that, but in a deeply religious age, a just war opened coffers, and convinced the undecided.¹⁸⁷

Voor de conquistadores betekende dit dat er gemakkelijker geldschieters waren te vinden voor de onderneming. Zoals we later zullen zien werd het kapitaal voor de verovering grotendeels geleverd door ondernemers en de adel. Hoe zwaar religieuze motieven wogen is moeilijk vast te stellen, maar het is evident dat het christendom diep geworteld was in de maatschappij en in de politiek. Tijdens de veroveringen onder het bewind van de Katholieke Koningen kwam de vermenging van kerk en staat in Spanje tot een hoogtepunt. Door deze diepgaande vermenging werden politieke en militaire overwinningen in de *Reconquista* in toenemende mate beschouwd als overwinningen voor het Katholicisme. Bovendien werd onder het gezag van de kroon in 1478 de Spaanse Inquisitie in het leven geroepen. De vele (veelal gedwongen) bekeringen die tijdens de *Reconquista* werden gedaan, hadden voor de kroon de behoefte gecreëerd om te controleren in hoeverre de *conversos* daadwerkelijk het christendom omarmden.⁸⁸ Het duurde niet lang voordat de Spaanse Inquisitie naar de Canarische Eilanden werd geëxporteerd. Vanaf 1499 was de inquisitie in de archipel actief om de zuiverheid van het geloof van de bekeerde Canariërs te bewaken. Bovendien kwamen veel verdreven joden en moslims vanuit het Iberische schiereiland en slaven vanuit Afrika op de eilanden terecht. Zij werden scherp in de gaten gehouden door de Inquisitie.⁸⁹ De diepe worteling van het christendom in de samenleving is duidelijk zichtbaar in het sociaal-culturele fenomeen ridderlijkheid.

III.II Ridderlijkheid

Tijdens de *Reconquista* kwam het ridderideaal in Spanje tot een hoogtepunt. Tal van ridderorden ontsproten uit de kruisvaartijver tegen de Moren, en grote literaire werken als *El Cid* werden geschreven in deze periode. Ridderidealen waren bovendien, zowel voor de Iberiërs als de Fransen, een belangrijke drijfveer bij de Atlantische ontdekkingen en veroveringen. De veroveraars probeerden door het doen van goede daden, en door in dienst van God landen te veroveren aan de uiterste rand van de bekende wereld, eeuwige roem te verwerven. Het werk van Bontier en Le Verrier over de Franse inspanningen in de Canarische archipel is een schoolvoorbeeld van een ridderlijke kroniek. De openingsalinea zet reeds de toon:

⁸⁷ C.A. Campos, 'The Atlantic Islands and the Development of Southern Castile at the Turn of the Fifteenth Century' *The International History Review* 9.2 (1987), 175

⁸⁸ González en González, *Christianity in Latin America*, 24

⁸⁹ Mercer, *The Canary Islanders*, 220; Birmingham, *Trade and Empire in the Atlantic*, 17

'Net zoals veel ridders zijn aangespoord door het horen van grote avonturen, van stoutmoedige handelingen en grootse heldendaden van diegenen die vroeger reizen ondernamen om heidenen te overwinnen in de hoop hen te bekeren tot het Christelijke geloof, trachten [veel ridders] hen na te volgen in hun goede daden met als doel, door zich van alle ondeugden te onthouden en de deugd na te volgen, het eeuwige leven te verkrijgen; op dezelfde wijze ondernam Jean de Bethencourt [...] deze reis, voor de glorie van God en de handhaving en uitbreiding van ons geloof[...].⁹⁰

Voor al de la Salle paste in het beeld van de romantische kruisvaarder. Hij was een avonturier en had al ervaring opgedaan als kruisvaarder aan de oostelijke en noordelijke buitengrenzen van het christendom. Bethencourt was de meest tactische van de twee en leek, wellicht om de aanzwellende schuldenlast te drukken die hij in Frankrijk had achtergelaten, meer gedreven om geld te verdienen.⁹¹ Toch werd Bethencourt de grote held van het verhaal. Doordat de la Salle geen voet aan de grond wist te krijgen aan het Castiliaanse hof, werd Bethencourt "Heer der Canarische Eilanden". In feite was het een vrij onbeduidende titel die hem de heerschappij gaf over tamelijk dorre eilanden. Toch doet de kroniek over de twee disparate Fransmannen anders vermoeden. Zoals we gezien hebben wist Bethencourt de Saraceense koningen (in feite niet meer dan stamhoofden) van Lanzarote en Fuerteventura te verslaan. Zij worden in *The Canarien* niet zozeer als "Saracen Kings" bestempeld om hen te kleineren, als wel om hen een zeker mythisch karakter te geven. In de strijd tegen een Saraceense koning op het fortuinlijke eiland 'Lancelot', konden Bethencourt en de la Salle namelijk geschetst worden als toonbeelden van ridderlijkheid.⁹² Tevens benadrukte het beeld van strijd tegen de "Saracenen" het heilige karakter van de expeditie en legitimeerde het de handelingen van de protagonisten. Hoewel de werkelijkheid van het dorre vulkanische eiland mijlenver verwijderd lag van de legendes van koning Arthur, doen de lotgevallen van de protagonisten en de intriges waarin zij verwickeld raakten dikwijls denken aan een middeleeuwse legende.

Hendrik de Zeevaarder, zijn naam doet het al vermoeden, was een prins die volledig in het ridderideaal van zijn tijd paste. De bijnaam is hem veel later pas toegedicht en is bovendien niet erg accuraat; in werkelijkheid heeft Hendrik slechts twee korte zeereizen gemaakt. De bijnaam doet

⁹⁰ 'Inasmuch as, through hearing the great adventures, bold deeds, and fair exploits of those who in former times undertook voyages to conquer the heathen in the hope of converting them to the Christian faith, many knights have taken heart and sought to imitate them in their good deeds, to the end that by eschewing all vice, and following virtue, they might gain everlasting life ; in like manner did Jean de Bethencourt [...] undertake this voyage, for the honour of God and the maintenance and advancement of our faith.' Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 1

⁹¹ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 176

⁹² Abulafia, *The Discovery of Mankind*, 77

echter wel recht aan de mythevorming rond zijn persoon. Volgens Felipe Fernandez-Armesto had hij een imago weten op te bouwen als: "an Arthurian figure, surrounded by Merlinisque cosmographers and adventurous knights and squires, riding the waves on missions of knightly and Christian virtue, doing battle with swart paynims, discovering exotic islands, braving supernatural terrors in seas of darkness and fighting for the faith".⁹³ Als grootmeester van de Orde van Christus, een voortzetting van de ridderorde der tempeliers, bezat hij zeker de godsdienstijver die zo kenmerkend was voor de laatmiddeleeuwse conquistadores. Net als Bethencourt, die zijn vijanden typeerde als "Saracenen", zag Hendrik de oorlog tegen de inheemse eilandbewoners als onderdeel van de strijd tegen de Islam, ook al waren zij in werkelijkheid geen moslims. Hij ging zelfs zo ver, dat hij de inname van het onbewoonde Madeira aan de paus omschreef als een grote overwinning op de Moslims.⁹⁴ Niet alleen probeerde hij zo de paus gunstig te stemmen, dit paste tevens bij de 'code' van ridderlijkheid. De strijd tegen ongelovigen, en vooral de Saracenen, werd als eervoller beschouwd dan de strijd tegen christenen.⁹⁵ Hoewel met de Saracenen van oudsher slechts één bevolkingsgroep werd bedoeld, werd de term in de late Middeleeuwen synoniem voor alle moslims en voorts, onder invloed van de ridderlijke snoeverij, voor alle vijanden van het christendom. Bovendien droeg de woordkeuze van Hendrik bij aan de legitimering van de verovering; het was immers geen slechte zaak om tegen de ervijand van de christelijke Iberiërs te vechten.

De ridderlijkheid van Hendrik en de Franse aanvoerders, en de ridderlijke literaire producties die over hen handelen, dienen met enige voorzichtigheid te worden bekeken. De wereld van ridderlijkheid is er één van uiterlijk vertoon, grootspraak en dikdoenerij. Ontdaan van de haast propagandistische voorstellingen, blijkt Hendrik maar weinig energie te hebben gestoken in de bekering van de heidense Canariërs. Hij was meer geïnteresseerd in de rijkdom en glorie die het veroveren van verre rijken hem kon brengen.⁹⁶ In mindere mate gold dit ook voor Bethencourt en de la Salle. Zij waren niet van hetzelfde kaliber als de Portugese prins, en hadden niet dezelfde middelen. Toch worden ook de bedoelingen van Bethencourt en de La Salle sterk opgeklopt in de ridderlijke kroniek. Ook voor hen was persoonlijk gewin van groot belang. In schril contrast met de breed uitgemeten christelijke doelstellingen, staat de kort gememoreerde ambitie om goud te vinden. In *the Canarian* wordt even gerefereerd aan de mythische *Rio d'Oro*: '[...] het is Monsieur de

⁹³ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 186

⁹⁴ Abulafia, *The Discovery of Mankind*, 82

⁹⁵ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 186

⁹⁶ *Ibidem*, 187

Bethencourts bedoeling, met de hulp van God, en van de Christelijke prinsen en mensen, de weg naar de Goudrivier te openen [...].⁹⁷

Zowel de Franse aanvoerders als Hendrik de Zeevaarder waren bevangen door de laatmiddeleeuwse goudkoorts, en hoopten fortuin te maken op de Fortuinlijk Eilanden.⁹⁸ Volgens Felipe Fernandez-Armesto was de verlokking van goud zelfs de belangrijkste stimulans tot nieuwe ontdekkingen in de 14e en 15e eeuw. De verhalen over de legendarische goudrivier, die gezien werd als de bron van de goudhandel die door de Sahara plaatsvond, wekten veel belangstelling in Europa. Ontdekkingsreizigers probeerden de tussenhandel te omzeilen door zelf de monding van de rivier in de Atlantische Oceaan te vinden, en op zoek te gaan naar de bron van het goud.⁹⁹ Er werden ook pogingen gedaan om de Sahara te doorkruisen, maar dit bleek erg moeilijk voor de Europeanen. Tegen de tijd dat de Portugezen een route door de woestijn gevonden hadden in de tweede helft van de 15e eeuw, kwam de goudhandel al op gang via de Atlantische Oceaan. In de tijd van Hendrik waren de ontdekkingsreizigers echter nog niet zo ver gekomen. Het is dus niet verwonderlijk dat zijn aandacht vooral uitging naar de Canarische Eilanden, die op de route naar de goudrivier lagen, en als uitvalsbasis konden fungeren om de goudhandel te beheersen.¹⁰⁰ Ook voor de Katholieke Koningen lag hierin de waarde van de eilanden. Volgens een van de kroniekschrijvers van Ferdinand zag hij de eilanden als toegangsweg tot 'de mijnen van Ethiopië' (waarmee hij Afrika bedoelde).¹⁰¹ Ook de verkenning van Afrika moet waarschijnlijk in het licht van de laatmiddeleeuwse goudkoorts gezien worden: '[...] it was this sense that they were being excluded from the prizes that lay open in the eastern Atlantic (including access to African gold) that propelled the Portuguese, and Henry most of all, to sent ships down the coast of Africa.'¹⁰²

Hendrik investeerde veel in de ronding van kaap Bojador. De kaap was van groot symbolisch belang en was belangrijk voor de reputatie van Hendrik; niet alleen was de kaap moeilijk te passeren, ook deden verhalen de ronde dat de zee op die plaats kookte, en dat de verzengende hitte de huid zwart zou branden. Het kostte Hendrik tal van expedities voordat in 1434 zijn schepen de kaap voorbij wisten te navigeren. De verkenning van Afrika nam echter pas na zijn dood een hoge vlucht en zijn roemrijke reputatie blijkt een wankele basis te hebben. Zijn voornaamste ambities, (de obsessieve pogingen tot) het veroveren van de Canarische Eilanden en het verkrijgen van een aandeel in het Afrikaanse goud, heeft hij niet waargemaakt. Ook heeft hij weinig bijgedragen aan de

⁹⁷ '[...] it is Monsieur de Bethencourt's intention, with the help of God, and of the Christian princes and people, to open the road to the River of Gold [...]' Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 106

⁹⁸ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 181

⁹⁹ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 148

¹⁰⁰ Abulafia, *The Discovery of Mankind*, 84

¹⁰¹ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 205

¹⁰² Abulafia, *The Discovery of Mankind*, 83

bekering van heidenen en ongelovigen.¹⁰³ Hij heeft enkel de Atlantische eilanden (Madeira¹⁰⁴, de Azoren en de Kaapverdische Eilanden, allen onbewoond) kunnen bemachtigen die in zijn tijd van ondergeschikt belang waren. De volledige omvang van de waarde van deze eilanden werd pas na zijn dood duidelijk toen de suikerproductie op Madeira en de Kaapverdische eilanden enorme opbrengsten begon te genereren. In de tijd van Hendrik is wel de slavenhandel tot bloei gekomen. Een twijfelachtige eer wellicht, maar in zijn tijd leverde de handel in slaven niet alleen veel geld op, maar ook roem.

III.III Roofzucht

Tijdens de *Reconquista* werden veel krijgsgevangenen tot slaaf gemaakt. Dit voorzag de slavenhandel op het Iberische schiereiland van een legitieme bodem, omdat slaven dan als *catiu de bona guerra* (gevangenen van een goede oorlog) geduid konden worden. Veel Afrikaanse, maar ook Canarische slaven, werden daarom als Moren geclassificeerd. Zij konden dan makkelijker tot *catiu de bona guerra* verklaard worden en op legale wijze op de slavenmarkt terecht komen.¹⁰⁵ De slaven die meegebracht werden naar de Portugese en Castiliaanse havens, onderstreepten dus het succes van de ondernemingen; zij waren immers krijgsgevangenen. Bovendien zijn er tal van gevallen bekend waarbij de Canarische "wildern" tentoongesteld werden in Europa. Zij werden aangemoedigd hun geweldige spierkracht en hun verbazingwekkende lenigheid te tonen.¹⁰⁶ Het feit dat de Iberiërs in staat waren deze krachtpatsers te overwinnen droeg verder bij aan het aanzien van de conquistadores. De verkoop van deze mensen bleek een uiterst lucratieve handel te zijn. Veel van de schepen van de ontdekkingsreizigers die verkenningstochten langs de Afrikaanse kust maakten, keerden terug met tal van slaven aan boord.¹⁰⁷ Zoals we gezien hebben, mondden sinds de herontdekking ook veel van de expeditie naar de Canarische archipel uit in strooptochten naar slaven.¹⁰⁸ Toen Bethencourt en de la Salle in 1402 op Lanzarote en Fuerteventura (en later op Hierro) aankwamen, was de bevolking al sterk afgenomen en verzwakt door jarenlange plunderingen van piraten en slavenhandelaars. In tegenstelling tot hun Castiliaanse bondgenoten, leken de Franse veroveraars niet erg geïnteresseerd te zijn in de slavenhandel. Afgezien van een klein aantal

¹⁰³ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 156

¹⁰⁴ Madeira is in feite een archipel gevormd door het kerneiland Madeira, het veel kleinere Porto Santo en enkele onbewoonbare eilandjes. Alle vermeldingen van Madeira in deze scriptie hebben slechts betrekking op het kerneiland.

¹⁰⁵ D. Blumenthal, *Enemies and Familiars: Slavery and Mastery in Fifteenth-century Valencia* (Ithica 2009), 22,41

¹⁰⁶ Mercer, *The Canary Islanders*, 189

¹⁰⁷ K.B. Wolf, 'The `Moors' of West Africa and the beginnings of the Portuguese slave trade', *Journal of Medieval Renaissance Studies* 24:3 (1994), 450

¹⁰⁸ D. Abulafia, 'The First Atlantic Slaves, 1350-1520: Conquest, Slavery and the Opening of the Atlantic', in: *Western Fictions, Black Realities Meanings of Blackness and Modernities* (2011), 110

gevangenen lijkt Bethencourt zelfs voor een goede behandeling en bescherming van de Canariërs gepleit te hebben.¹⁰⁹ Het lijkt er echter op dat, gezien de tamelijk zwakke greep die de Fransen kort na de verovering op de eilanden hadden, de vriendschappelijke houding jegens de inheemse bewoners noodzakelijk was om de vrede te bewaren. De Castiliaanse bondgenoten van Bethencourt gingen een steeds belangrijker rol spelen op de eilanden, en het zou niet lang duren voordat de Franse veroveraars en kolonisten een minderheid gingen vormen ten opzichte van de Castilianen, en de rol van de Fransen uiteindelijk helemaal uitgespeeld zou zijn.

Hoewel de Castilianen zich steeds meer gingen bezighouden met slavenhandel waren het vooral de Portugezen die de slavenhandel vorm gaven vanaf de jaren 1440. Toen bleek dat er rond de breedtegraad van de Canarische Eilanden geen goud te vinden was, werden de Portugese ontdekkingsreizigers steeds verder naar het zuiden gedreven.¹¹⁰ De ontdekking van de Kaapverdische Eilanden in 1456, ruim 500 kilometer uit de kust van het huidige Senegal, zorgde ervoor dat de vraag naar slaven toenam. Door de grote afstand vanaf Portugal was het moeilijk kolonisten te werven om de onbewoonde archipel te bevolken. Voor de opbouw van koloniale nederzettingen waren de Portugezen afhankelijk van de arbeid van zwarte slaven van het Afrikaanse vasteland.¹¹¹ Hetzelfde gold in mindere mate voor de andere Portugese aanwinsten in de Atlantische Oceaan. Door de ontwikkeling van suikerplantages op de Atlantische eilanden nam de vraag naar slaven vanaf de jaren 1460 nieuwe proporties aan. Zowel op Madeira als op de Kaapverdische Eilanden werden suikerplantages aangelegd, terwijl het klimaat van de Azoren meer geschikt was voor de productie van graan. De aanleg van de suikerplantages legde veel druk op de arbeidsmarkt. Het inwoneraantal van Portugal had rond 1450 nauwelijks het niveau bereikt van voor de komst van de Zwarte Dood. In deze tijd was emigratie nog niet de voor de hand liggende strategie om armoede te ontvluchten die ze na de ontdekking van Amerika zou worden. Veel arbeidskrachten waren boeren, in ongenade gevallen edellieden, delinquenten, bannelingen en andere kolonisten "van lage kwaliteit" die een uitkomst zagen in de bloeiende suikerindustrie op Madeira. Om de suikerplantages draaiende te houden werkten bovendien de mannen, vrouwen en kinderen van de gevestigde gezinnen mee op de suikerrietvelden.¹¹² Er kon echter nog steeds niet in de toenemende vraag naar suiker worden voorzien, waardoor het gebruik van dwangarbeid een uitkomst was.

De ontwikkeling van de suikerkolonie Madeira was voor een wezenlijk deel geschraagd op Canarische slaven. Madeira werd een soort surrogaat Canarisch Eiland, waar de Canariërs ingezet

¹⁰⁹ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 181-183

¹¹⁰ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 156-157

¹¹¹ Birmingham, *Trade and Empire in the Atlantic*, 19

¹¹² Birmingham, *Trade and Empire in the Atlantic*, 9; Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 196

werden als herders en arbeiders in de suikerindustrie.¹¹³ De Canarische slaven hebben ongetwijfeld ook een belangrijke rol gehad in de aanleg van *levadas*. Net als de vijf westelijke Canarische Eilanden wordt Madeira klimatologisch gescheiden door hoge gebergten. Om de droge zuidkant van het eiland van water te voorzien werden *levadas* aangelegd. Deze irrigatiekanalen werden op grote hoogte uitgebikt uit de rotsen en het bevoeiingssysteem werd omvangrijker naarmate de suikerindustrie zich verder ontwikkelde. De *levadas* werden later ook in andere suikerkolonies aangelegd, onder andere op de Canarische Eilanden. De lenigheid van de Canariërs, en hun ervaring in de ongetemde gebergten van hun thuisland, maakten hen bij uitstek geschikt voor de riskante werkzaamheden in de bergen. Zij werden in groten getale naar het Portugese eiland gebracht. Aan het einde van de 15e eeuw riepen de Portugezen op Madeira zelfs op tot een regulering van het aantal Canariërs.¹¹⁴ Er ontstond zo dus een eerste Atlantische driehoekshandel. Europa voorzag zowel in kapitaal als in een afzetmarkt; de Canarische Eilanden en Afrika verschaften slaven, en Madeira en de Azoren importeerden slaven en exporteerden suiker en graan. Later zou Afrika veel belangrijker worden in dit handelsnetwerk. Hoewel de Atlantische slavenhandel aanvankelijk voor een groot deel blanke (of 'olijfkleurige', in de woorden van Columbus) slaven vanuit de Canarische Eilanden betrof, gingen zwarte slaven uit Afrika al snel de slavenmarkt overheersen.¹¹⁵ Vooral op de Kaapverdische Eilanden, waar het aanbod van arbeid schaars was, werden slaven veelvuldig ingezet op de suikerplantages. De kolonisten werden er volledig afhankelijk van de slaven, waardoor voor het eerst een op slaven gedreven plantage-economie ontstond.¹¹⁶

In de loop van de tweede helft van de 15e eeuw moesten de Portugezen in toenemende mate plaatsmaken voor hun Castiliaanse concurrenten. Hendrik de Zeevaarder had geen machtsbasis weten op te bouwen op de Canarische archipel en in 1479 werden de eilanden aan Castilië toegewezen. Hoewel dit ongetwijfeld de stroom van Canarische slaven naar Madeira verminderde, betekende dit niet dat de Canariërs gevrijwaard waren van slavernij.¹¹⁷ In tegendeel, reeds sinds de Fransen van het toneel waren verdwenen bracht de toename van Castiliaanse betrokkenheid een toename van de slavenhandel met zich mee. Het grimmige bestuur van de Peraza familie was berucht. In 1442 hadden de protesten van Franciscaanse missionarissen geresulteerd in een verbod van de paus van slavenjacht op de Canarische Eilanden. Het verbod werd genegeerd.¹¹⁸ Diego de Herrera, een lage edelman, had door zijn huwelijk met de dochter van Fernán Peraza, de veroveraar van Gomera, de rechten van de reeds veroverde eilanden weten te bemachtigen. In zijn ambitie om

¹¹³ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 197

¹¹⁴, A. Vieira, *Sugar Islands* 44,45 Crosby, *Ecological Imperialism*, 79

¹¹⁵ Crosby, *Ecological Imperialism* 79

¹¹⁶ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 201

¹¹⁷ Mercer, *The Canary Islanders*, 226

¹¹⁸ Ibidem 222

conquistador te worden deed hij verschillende pogingen om Gran Canaria en Tenerife te onderwerpen. De expedities faalden echter jammerlijk en liepen uit op plundertochten om slaven te bemachtigen. Bovendien voerde hij, net als de Peraza familie waar hij zich had ingetrouwd, slavenjachten uit langs de Afrikaanse kust.¹¹⁹ De slavenhandel breidde zich nog verder uit toen de verovering onder het gezag van de Katholieke Koningen kwam te staan. De veldslagen tegen de talrijke *Canarios*, *Auaritas* en *Guanches* leverden grote hoeveelheden krijgsgevangenen op die verscheept werden naar de Iberische havens om als slaven verkocht te worden. De Katholieke Koningen zagen echter ook de keerzijde van het geweld en de onderdrukking die op de eilanden werd losgelaten.

Gedurende de veroveringsgeschiedenis van de Canarische Eilanden zijn tegenstrijdigheden schering en inslag geweest. Zoals we gezien hebben, bevond zich een diepe kloof tussen de perceptie van de monniken en de perceptie van de conquistadores ten opzichte van de Canariërs. De ambitie om de inheemse bevolking te bekeren naar het goede voorbeeld van Jezus Christus, lag op ramkoers met de gewelddadige aanpak die gehanteerd werd om de eilanden te onderwerpen. In *the Canarian* zien we dat ook de Canariërs zich verwonderden over de paradoxale benadering:

'De mensen van Lanzarote waren diep bedroefd om zo verraden en gevangen genomen te worden, en veronderstelden dat ons geloof en onze wet niet zo goed konden zijn als wij deden voorkomen, sedert wij elkaar verrieden en niet consequent waren in ons optreden'¹²⁰

De verontwaardiging en woede van de *Majos* liep zo hoog op dat zij in opstand kwamen en een aantal Fransen vermoordden. De positieve invloed van de missionarissen werd teniet gedaan door het geweld van slavenjagers en conquistadores en de dood van vele missionarissen. In hun streven naar vreedzame bekering, werden monniken niet alleen geconfronteerd met geweld van de Canariërs, maar ook met piraten en conquistadores die heel andere bedoelingen hadden met de inheemse bevolking. De monniken wilden Canarische bestuurders in hun machtspositie houden omdat de kerstening van inheemse bewoners diepgaander en duurzamer bleek te zijn, als deze werd opgelegd door een bekeerde Canarische heerser. De Katholieke Koningen drongen erop aan dat de bekering en verovering hand in hand gingen en traden op als bemiddelaars tussen de geestelijken en de veroveraars. Ze boden de Canariërs een keuze: vazal worden en gedoopt worden of aangevallen

¹¹⁹ Fernandez-Armesto, *Before Columbus* 204

¹²⁰ 'The people of Lancerote were much aggrieved at being thus betrayed and captured, and imagined that our faith and law could not be as good as we represented, since we betrayed each other, and were not consistent in our actions.' Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 50

worden.¹²¹ Bovendien werden degenen die besloten te zwichten een gelijke behandeling beloofd ten opzichte van de Spaanse onderdanen van het koningspaar.¹²² De kroon zag dit als een doelmatig alternatief voor de zelfstandige (en vaak tegenstrijdige) aanpak van de missionarissen en conquistadores. Deze aanpak, in feite een ijzeren vuist in een fluwelen handschoen, is later tot het ontstellende *Requerimiento*¹²³ uitgekristalliseerd. In tegenstelling tot de "Indianen" genoten de Canariërs wel enige bescherming van de Spaanse kroon. In 1477, kort voor de aanvang van de verovering van Gran Canaria, werden 'zekere Canariërs die Christen zijn en anderen die op weg zijn naar bekering' gevrijwaard van slavernij omdat dit 'een slecht voorbeeld zou zijn en ertoe zou kunnen leiden dat niemand bekeerd wenst te worden'.¹²⁴ Kort voor haar dood in 1504, bevestigde Isabella van Castilië deze verordening nog een keer. Ze verklaarde dat de inheemse bewoners van de Atlantische Eilanden niet tot slaven gemaakt mochten worden omdat het haar onderdanen waren; ze moesten gezien worden als zwakke, kinderlijke mensen die behoefte hadden aan 'bescherming en vervolmaking'.¹²⁵ De christelijke status fungeerde zo als schild tegen de willekeur van slavernij. Allicht betekende dit niet dat er geen slaven meer buitgemaakt werden.

De oorlogen die gevoerd werden op Gran Canaria, La Palma en Tenerife leverden tal van *catiu de bona guerra* op die naar de havens van Sevilla, Cádiz en Valencia werden verscheept. Maar zelfs toen de strijd gestreden was zagen conquistadores en slavenhandelaars nog kans om hun schepen te vullen. In de ruige bergketens van de eilanden waren nog altijd hardnekkige verzetstrijders te vinden die onder het mom van oorlog naar Europa verscheept konden worden. Bovendien braken er nog regelmatig opstanden uit op de eilanden, gestuwd door het bestuur van tirannieke heersers op de eilanden. Deze opstanden werden als oorlogen bestempeld zodat de oproerlingen, die tevens door te rebelleren hun christelijke status verloren, als legitieme slaven konden worden verkocht.¹²⁶ Een grote opstand in La Gomera in 1488, waarbij de heer van het eiland, Hernán Peraza, sneuvelde, kon pas worden neergeslagen toen Pedro de Vera met 400 man te hulp schoot. Hernán Peraza's vrouw, Beatriz de Bobadilla, overleefde de opstand ternauwernood. De *Gomeros* moesten hun verzet zwaar bekopen; in de twee opstandige regio's werden alle mannen

¹²¹ A.M. Stevens-Arrayo, 'Juan Mateo Guaticabanú, September 21, 1496: Evangelization and Martyrdom in the Time of Columbus', *The Catholic Historical Review* 82.4 (1996), 615-616,

¹²² F. Fernandez-Armesto, *The Canary Islands After the Conquest: The Making of a Colonial Society in the Early Sixteenth Century* (Oxford 1982), 125

¹²³ In dit document uit 1513, dat werd voorgedragen aan Indianen, wordt duidelijk dat tegenover het weigeren van de optie van vazalliteit en bekering grimmige consequenties stonden: 'met de hulp van God zullen wij met veel kracht uw land binnendringen en oorlog tegen u voeren op alle mogelijke manieren, en zullen u onderwerpen aan het juk en gehoorzaamheid van de kerk en uwe Hoogheden; wij zullen u en uw vrouwen en kinderen meenemen en slaven van hen maken, [...] en nemen uw bezittingen af en zullen u zoveel kwaad doen en schade berokkenen als we maar kunnen.' Uit: Abulafia, *The Discovery of Mankind*, 297

¹²⁴ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 237

¹²⁵ Abulafia, *The Discovery of Mankind* 6-7, 126

¹²⁶ Mercer, *The Canary Islanders*, 223

boven de vijftien vermoord en werden ongeveer honderd vrouwen en kinderen naar Spanje gestuurd om verkocht te worden als slaven. De hardvochtige maatregelen bleven niet ongemerkt aan het Spaanse hof. De Katholieke Koningen bevalen de vrijlating van de slaven in Spanje en de Vera en de Bobadilla moesten een geldboete betalen.¹²⁷ De bescherming door de Spaanse kroon, hoewel voor velen te laat, is opvallend in dit vroege stadium. De uitbuiting van inheemse volken zou immers nog veel grotere vormen aannemen in de Nieuwe Wereld.

III.IV Ondernemerschap

Naast slaven trokken andere handelsproducten de aandacht van Europese handelaren en ondernemers. De eilanden waren rijk aan de waardevolle kleurstoffen orseille en drakenbloed. De Franse veroveraars zagen veel potentie in orseille: 'dit is de beste plant voor [het verven van doeken en andere dingen] die in de hele wereld bekend is; en als dit eiland ooit veroverd zal worden en tot het Christelijk geloof gebracht wordt, zal deze plant van grote waarde blijken te zijn voor de heer van het land'.¹²⁸ Zoals de Franse kroniekschrijvers voorspelden was de kleurstof inderdaad van grote waarde. De Katholieke Koningen hadden veel belangstelling voor de kleurstof en monopoliseerden de handel van orseille op zowel de Canarische Eilanden als het Afrikaanse vasteland aan het einde van de 15e eeuw.¹²⁹ Ook het donkerrode hars van de drakenbloedboom, dat gebruikt werd voor de vervaardiging van kleurstoffen en medicijnen, was van grote waarde. De kleurstoffen waren, naast dierenhuiden, de belangrijkste producten van de prekoloniale economie. Deze producten konden echter niet voorzien in de grote vraag vanuit Europa. De cultivering van Europese gewassen verdrong al snel de inheemse producten als belangrijkste handelswaren. De teelt van tarwe en vooral suikerriet zou voor een belangrijk deel het aanzicht van de nieuwe koloniën bepalen.

Lange tijd hadden de Atlantische eilanden avonturiers, verarmde edellieden, handelaars, slavenjagers en conquistadores aangetrokken, maar vanaf de tweede helft van de 15e eeuw trokken de eilanden steeds vaker koloniale ondernemers aan die goedkoop land zochten om producten op te verbouwen.¹³⁰ Madeira was het eerste Atlantische eiland dat werd omgevormd tot een suikereiland: 'Madeirans had plumbed solidly for monoculture, [and] had chosen to devote themselves utterly to

¹²⁷ Mercer, *The Canary Islanders*, 223-224

¹²⁸ '[orchil] is used for dyeing cloth and other things, and is the best plant for that purpose that is known anywhere; and if only this island be once conquered and brought into the Christian faith, this plant will prove of great value to the lord of the country.' Uit: Bontier & Le Verrier, *The Canarian*, 134-135

¹²⁹ Fernandez-Armesto, *The Canary Islands after the Conquest* 71

¹³⁰ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 159

pandering to Europe's sweet tooth.'¹³¹ De Portugese kolonie, gesticht als een surrogaat Canarisch Eiland, werd een voorbeeld voor de Canarische suikerindustrie, en werd voor een belangrijk deel gefinancierd door Genuezen die ook op Madeira actief waren, en Portugese kolonisten¹³². Op de Canarische Eilanden kreeg de suikerproductie echter een ander karakter. Niet alle eilanden waren even geschikt voor suikerrietteelt als Madeira. Water was minder toegankelijk op de Canarische archipel (behalve op Gomera en La Palma) en op Lanzarote en Fuerteventura was zelfs helemaal geen suikerteelt mogelijk.¹³³ Op de Canarische Eilanden ontstond daardoor geen monocultuur zoals op Maderia. De drogere gebieden in de Canarische archipel waren meer geschikt voor de teelt van graan, terwijl de vochtige hellingen aan de noordzijden van de bergachtige eilanden geschikt waren voor suikerplantages.¹³⁴ De Spaanse kolonie had tevens een inheemse bevolking die zich hevig tegen de Europeanen verzette, waardoor pas na de verovering plantages aangelegd konden worden. Bovendien was de verdeling van het land veel ingewikkelder doordat de pro-Castilische Canariërs ook land konden claimen.¹³⁵ Hoewel de totstandbrenging van de Canarische suikerindustrie moeizamer verliep dan in Madeira, was deze ook hier uiterst succesvol: 'Being the first in an invention does sometimes cause a wonderful overgrowth of riches, as it was with the first sugar-man in the Canaries.'¹³⁶ Wellicht verwijst Francis Bacon hier naar Alonso de Lugo. Hij bouwde de eerste suikermolen in Gran Canaria in 1484; in 1520 waren er 38.¹³⁷ De opbrengsten van de verkoop van de molen stak hij in de verovering van La Palma en Tenerife. Veelbelovende berichten over het succes van de suikerplantages op Madeira en (later) op de Canarische Eilanden zorgden ervoor dat investeringen rendabel werden, waardoor het makkelijker werd om geld op te halen voor nieuwe ondernemingen. Fernandez-Armesto argumenteert dat door dit *wirtschaftswunder* van de jaren 1480 geld beschikbaar kwam voor de omvangrijke Atlantische reizen van de jaren 1490.¹³⁸

De financiering van de verovering van de Canarische eilanden was een groot probleem gebleken. Zoals we gezien hebben, had Jean de Bethencourt nog maar nauwelijks voet aan land gezet of hij was al genooddaakt zich tot de Castilische koning te keren om zijn campagne voort te kunnen zetten. Bij gebrek aan middelen bleven de veroveringen van de Franse en Spaanse seigneurs beperkt tot de dunbevolkte, vruchteloze eilanden. De verovering en kolonisatie van de drie voornaamste

¹³¹ Crosby, *Ecological Imperialism*, 77

¹³² Fernandez-Armesto, *The Canary Islands After the Conquest*: 14-15

¹³³ A. Vieira, 'Sugar Islands: The Sugar Economy of Maderia and the Canaries 1450-1650' in: *Schwartz S.B., Tropical Babylons: Sugar and the Making of the Atlantic World, 1450-1680* (Chapel Hill 2011), 45

¹³⁴ Birmingham, *Trade and Empire in the Atlantic*, 16

¹³⁵ A. Vieira, 'Sugar Islands', 43

¹³⁶ Francis Bacon, *Essays* in: J.J. Parsons, 'The Migration of Canary Islanders to the Americas: An Unbroken Current Since Columbus', *The Americas* 39.4 (1983), 448

¹³⁷ A. Vieira, 'Sugar Islands', 56

¹³⁸ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 182-183

eilanden was een heel ander verhaal. Deze onderneming vereiste een gestructureerde aanpak en veel grotere inkomstenbronnen om de financiering rond te krijgen. Hoewel de Iberiërs door de *Reconquista* al eeuwenlang ervaring hadden met verovering en kolonisatie, was de Canarische campagne nieuw in een aantal opzichten. Doordat de eilanden vergelegen waren van het Spaanse vasteland en een economie moest worden opgebouwd vanuit het niets waren de kosten en de risico's veel hoger dan voor operaties op het Iberische schiereiland.¹³⁹ Hier waren sterke economieën aanwezig die overgenomen konden worden en bovendien al gelieerd waren aan de Spaanse economie. Toch waren in alle lagen van de samenleving gegadigden te vinden die diep in de buidel wilden tasten voor de verovering van de laatste drie eilanden. Carlos-Alberto Campos, in een studie naar de financiële ruggengraat van 'the Enterprises', zoekt de verklaring in economische hoek:

'Perhaps Adam Smith supplied the reason for the prevailing Castilian eagerness to choose the Enterprises over safer ventures, when he wrote that men are more likely to risk a small amount of money in small hope of large winnings than to risk a large amount of money in virtual certainty of small winnings. Alternatively, there was the attractive possibility of social advancement. A grateful crown had it in its power to raise a man's rank, and his family's fortunes, for generations to come.'¹⁴⁰

Bovendien benadrukt Campos dat de aanwezigheid van een sterke markteconomie en de ontwikkeling van ondernemerschap in Castilië aan het einde van de 15e eeuw, in combinatie met de ervaring in kredietfinanciering, risicospreiding, bemanning van schepen en verovering opgedaan in de *Reconquista*, een solide draagvlak vormden voor de investeringsgezindheid van de financiers.¹⁴¹ Tevens was de aantrekkingskracht van de eilanden vergroot door de aanwezigheid van kostbare kleurstoffen en van potentiële landbouwgrond voor de teelt van suikerriet. Voor beide producten waren snelgroeiende afzetmarkten in Europa.¹⁴²

De Katholieke Koningen sloten *capitulaciones* (akten van overeenkomst) met de ondernemers waarin de verantwoordelijkheden, risico's, schuldplichtigheid en verdeling van de opbrengsten werden vastgelegd. Opvallend is de scheve balans tussen de twee partijen met betrekking tot de risico's; de kroon droeg vrijwel geen verantwoordelijkheid, de ondernemer vrijwel alle. Bovendien droeg de kroon ook financieel weinig bij aan de *Enterprises*. De rol van de kroon zat meer in de organisatie van het geheel door de verlaging van tariefmuren en belastingen op de

¹³⁹ C.A. Campos, 'The Atlantic Islands and the Development of Southern Castile at the Turn of the Fifteenth Century', 173-174

¹⁴⁰ Ibidem, 180

¹⁴¹ Ibidem, 193

¹⁴² Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 205

benodigdheden voor de onderneming. 'Indeed, the crown was in the enviable position of contributing to an uncertain enterprise nothing more than promises to distribute benefits which had to be gained by the beneficiaries themselves, entirely at their own risk, cost, and effort.'¹⁴³ Ook bij de beloning van de conquistadores stelde de kroon zich passief op; de kroon stelde in plaats van salaris stukken land en een aandeel in de oorlogsbuit in het vooruitzicht.¹⁴⁴ Deze passieve houding is te verklaren door stil te staan bij ontwikkelingen op het Spaanse vasteland. De *Reconquista* zou pas in 1492 tot voltooiing komen door de verovering van het laatste bolwerk van de Moren. Noch de verovering van de Canarische Eilanden, noch de plannen van Columbus konden de Katholieke Koningen afleiden van de oorlog op het Iberische schiereiland. De grootste prioriteit was om het Alhambra van Granada te veroveren.¹⁴⁵

¹⁴³ C.A. Campos, 'The Atlantic Islands and the Development of Southern Castile at the Turn of the Fifteenth Century', 175

¹⁴⁴ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 205

¹⁴⁵ Abulafia, *The Discovery of Mankind*, 96

IV

'1492: overlappende werelden'

*'The Canaries did not provide an archetype of Spanish colonial development; rather, they were 'a crucible into which ingredients were flung at random, as though by a sorcerer's apprentice, not by a laboratory technician.'*¹⁴⁶

IV.1 Het kielzog van Columbus

De (her)ontdekking van Amerika was een uiterst belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van Europa en waarschijnlijk nog belangrijker in de geschiedenis van de precolumbiaanse culturen van Amerika. Europa brak uit zijn historische begrenzings en stapsgewijs werd de 'Nieuwe Wereld' onthuld. De landen die Columbus ontdekte waren op verschillende manieren nauw verbonden met de Atlantische eilanden. Columbus was in zekere zin een personifiëring van deze verbondenheid. Hij had niet onverdienstelijk zaken gedaan in de suikerhandel op Madeira. Daarnaast waren de private financiers van zijn onderneming zonder uitzondering allemaal betrokken bij de verovering of de commerciële exploitatie van de Canarische Eilanden.¹⁴⁷ Hij ontdekte tevens dat de archipel geografisch met de Nieuwe Wereld verbonden was. Niet voor niets reisde Columbus op al zijn reizen via La Gomera naar 'Indië'. Hoewel niet het meest westelijk gelegen eiland van de archipel, had La Gomera wel de meest westelijke diepwaterhaven. Bovendien ging Columbus ervan uit dat de grootste haven van China, Hangchow, op dezelfde breedte lag. De grove fout in zijn berekening van de omtrek van de aarde kwam hem goed uit; op de plaats waar hij Indië verwachtte te vinden, lagen de Bahama's. Hier zette Columbus voor het eerst voet aan land. Nog veel belangrijker voor het succes van de onderneming was de gunstige ligging ten opzichte van winden en zeestromen (zie bijlage 2). In hoeverre Columbus van de werking van de passaatwinden op de Atlantische Oceaan op de hoogte was is niet vast te stellen, maar het staat vast dat hij in ieder geval wist dat hij een duw in de goede richting zou krijgen vanaf zijn vertrekpunt. In feite was hij vanuit de best mogelijke plaats vertrokken. Zijn overeenkomst met de Spaanse kroon bleek daardoor van cruciaal belang, want alleen door vanuit de Canarische Eilanden de oversteek te wagen kon hij het geheim van de passaatwinden ontsluiten.¹⁴⁸ Deze ontdekking was inderdaad het ei van Columbus voor de ontdekkingsreiziger; het was een kwestie van moed verzamelen en de grote leegte inzeilen, de wind deed de rest. De archipel kreeg hierdoor wel plotsklaps een totaal andere waarde voor de Spaanse

¹⁴⁶ D. Snowman, 'Felipe Fernandez-Armesto: Daniel Snowman Meets the Historian of Columbus, Barcelona, the Millennium, Truth, Civilisations, Food and the Americas', *History Today* 53:7 (2003) 34

¹⁴⁷ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 183

¹⁴⁸ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 189-190

kroon. De gunstige ligging ervan gaf de Spanjaarden de meest geschikte positie om de rijkdommen van de Nieuwe Wereld aan te boren en te verzilveren. De keuze van Bethencourt om de Canarische Eilanden te veroveren is achteraf gezien dus een zeer belangrijk moment geweest. Ook de uiteindelijke beslechting van het conflict tussen de Iberische staten in het voordeel van Spanje is van cruciaal belang gebleken. Hoewel de Portugezen de eilanden waren misgelopen, hadden zij wel een belangrijke troef achter de hand. Op zijn eerste reis keerde Columbus, hoogstwaarschijnlijk onbedoeld, via de Azoren terug naar Spanje. Deze eilanden, voorheen het zwakke broertje van de Atlantische eilanden, bleken enorm waardevol doordat zij zich door de westenwindgordels en de Golfstroom op de beste route bevonden voor de terugreis vanuit Centraal-Amerika (zie bijlage 2).¹⁴⁹ Hoewel Columbus zowel het meest ideale vertrekpunt koos als de beste route vond voor de terugkeer, hing zijn reis van toevalligheden aan elkaar. De mythen rondom zijn persoon en daden schetsen echter een heel ander beeld.

De vroegmoderne koloniale geschiedenis van de continenten aan beide zijden van de Atlantische Oceaan is voor een groot deel in het kielzog van Columbus geschreven. Vaak wordt hij voorgesteld als een heldhaftige ontdekkingsreiziger, soms als een vernietiger van beschavingen en zijn naam lijkt synoniem te zijn geworden voor het einde der middeleeuwen. Deze voorstellingen belemmeren echter het begrip van de gebeurtenissen in 1492. In dit jaar was Amerika in feite nog niet ontdekt; het duurde immers nog tien jaar voordat erkend werd dat de landen die werden aangetroffen aan de andere kant van de Atlantische Oceaan onderdeel waren van een Nieuwe Wereld.¹⁵⁰ Bovendien zou het nog vele jaren duren voordat de volledige omvang van de continenten ontsluit werd: op Hans Holbeins wereldkaart uit 1532 werd Cuba nog verward met het Noord-Amerikaanse vasteland, dat volledig ontbreekt op de kaart.¹⁵¹ Ook voor de Canarische Eilanden was 1492 een belangrijk jaar. Zoals ik in de inleiding reeds heb aangegeven is de veroveringsgeschiedenis van de Canarische Eilanden, hoewel deze zich grotendeels voor 1492 heeft afgespeeld, vaak in het kielzog van Columbus geschreven. In tal van werken wordt de verovering en kolonisatie van de Canarische Eilanden als laboratorium voor de verovering van de inheemse rijken in de Nieuwe Wereld gekenschetst. Deze anachronistische voorstelling is echter net zo onzinnig als een typering van de eeuwenlange strijd tegen de Moren op het Iberisch schiereiland als een laboratorium voor latere veroveringen. Niettemin zijn deze geschiedenissen diep met elkaar vervlochten. De complexe verbanden vloeien samen in het jaar 1492. Niet alleen vond de ontdekking van de Nieuwe Wereld plaats, tevens kwam in dit jaar de Reconquista tot voltooiing, terwijl op de Canarische Eilanden de

¹⁴⁹ Birmingham, *Trade and Empire in the Atlantic* 15

¹⁵⁰ M.H. Davidson, *Columbus Then and Now: A Life Reexamined* (Oklahoma 1997), 417

¹⁵¹ Abulafia, *The Discovery of Mankind*, illustratie 26

verovering in volle gang was. Het jaar 1492 was echter meer dan louter een chronologische overlap tussen de drie werelden.

IV.II Imperialistische strategieën

De Canarische veroveringen, hoewel ver van huis en bewoond door vreemde volkeren, werd gezien als een voortzetting van de Reconquista. Zoals we gezien hebben werden de Reconquistamythe en de legitimering van de verovering van de Canarische Eilanden beiden gegrondvest op het voorwendsel van Visigothische afstamming. Zelfs tijdens het bestuur van de Katholieke Koningen werd nog vastgehouden aan het idee dat de Eilanden toebehoord hadden aan de laatste Visigotische koning.¹⁵² Bovendien stonden beide herveroveringscampagnes onder invloed van de code van de ridderlijkheid. We hebben gezien dat de Canariërs gelijk werden gesteld aan de Moren door hen als Saracenen te bestempelen. De conceptuele overlap is tevens zichtbaar in de interactie en confrontatie van Spanjaarden met Moren en Canariërs. Anthony Stevens-Arroyo onderscheidt in zijn artikel *The Inter-Atlantic Paradigm: The Failure of Spanish Medieval Colonization of the Canary and Caribbean Islands* vier benaderingen/strategieën die de Spaanse mentaliteit weergeven met betrekking tot de confrontatie met vreemde culturen, rassen en religies, die tevens zichtbaar zijn op de Canarische Eilanden, maar daar geleidelijk veranderden. Deze veroveringsmodellen vormen een goed startpunt om de handelwijzen van de conquistadores op de Canarische Eilanden en in de Nieuwe Wereld te begrijpen.

Ten eerste was gedurende de Reconquista herbevolking, niet militair machtsvertoon, het belangrijkste wapen voor overheersing. Zonder kolonisten zou na de verovering de greep op een gebied niet gehandhaafd kunnen worden en zouden geen noemenswaardige inkomsten gegenereerd kunnen worden. De tweede benadering gaat uit van een situatie waarin het herbevolken van een gebied niet mogelijk was. In plaats van de Moorse gebieden te bezetten, gingen de Iberiërs over tot confrontatie en werden de landen van de Moren geplunderd en uitgebuit door tribuut te onttrekken aan de bevolking. De derde benadering is het creëren van wederzijdse economische afhankelijkheid. Het bleek gunstig te zijn om bestaande economische structuren te behouden. Landgoederen werden verdeeld tussen de conquistadores en de overwonnen volken en de mensen werden gedwongen te werken voor de overwinnaars. Dit systeem van dwangarbeid, het repartimiento-systeem, vormde de basis van de nieuwe economie. De vierde benadering hangt nauw samen met de derde: in plaats van de gebieden te ontvolken, werden de Moren overtuigd om te blijven om de economie draaiende te

¹⁵² Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 213

houden. De christelijke Spanjaarden deden veel concessies door tolerant te zijn inzake de bekering van de Moren om *convivencia* (vreedzaam samenleven) mogelijk te maken in een culturele symbiose van beide partijen.¹⁵³

Op de Canarische Eilanden was dezelfde mentaliteit zichtbaar. De uitwerking hiervan verschilde echter van de realiteit op het Iberische schiereiland. De aard van de eilanden en haar bewoners verschilden zodanig van de ervaringen met de Moren dat op de eilanden een unieke situatie ontstond. De periode vanaf de eerste expedities naar de archipel tot de eerste doortastende pogingen om de archipel te bemachtigen in 1402, kenmerkt zich voornamelijk door confrontatie en plundering. Ondanks de stichting van het vorstendom op de eilanden, werden in deze periode geen constructieve inspanningen geleverd om de eilanden te bemachtigen. Tijdens de Franse veroveringen voor de kroon van Castilië in 1402 werd overgegaan op kolonisatie en herbevolking.¹⁵⁴ Herbevolking was noodzakelijk omdat Lanzarote, Fuerteventura en El Hierro erg dunbevolkt waren. Tijdens deze veroveringen werd duidelijk dat het model van wederzijdse economische afhankelijkheid niet bruikbaar was; op de eilanden waren geen economische structuren aanwezig die de conquistadores konden exploiteren. De economie werd in toenemende mate afgestemd op slavenjachten, plunderingen aan de Afrikaanse kust en bevoorrading van (slaven-) schepen op doorreis.¹⁵⁵ Op La Gomera was een unieke situatie ontstaan doordat de eilanden nooit veroverd waren door militair geweld, maar verworven waren door vanaf de jaren 1440 inheemse machtsfacties tegen elkaar uit te spelen en van binnenuit de invloed te vergroten. Pas in 1488 kwam het tot gewelddadigheden tussen de Spanjaarden en de *Gomeros* tijdens een grote opstand. Er was op La Gomera in zekere zin sprake van *convivencia* tussen de *Gomeros* en de Spanjaarden. Toch was er een wezenlijk verschil met het model van culturele symbiose; de inheemse bevolking werd niet onderworpen totdat in 1488 een grote opstand plaatsvond. Hoewel er dus sprake was van een acculturatieproces werd dit ruw verstoord door de opstand en de brute vergeldingsacties van Pedro de Vera en Beatriz de Bobadilla; het acculturatieproces was veranderd in een assimilatieproces.¹⁵⁶ De opmerkelijke toename van geweld is te verklaren door ontwikkelingen op het Spaanse vasteland.

Op de drie voornaamste eilanden die tussen 1478 en 1496 veroverd zijn, vooral op Gran Canaria en Tenerife, waren sterkere economieën en grotere inheemse bevolkingen aanwezig dan op de reeds veroverde eilanden. Deze situatie leende zich uitstekend voor de modellen van herbevolking, wederzijdse economische afhankelijkheid en culturele symbiose. Inmiddels was echter

¹⁵³ A.M. Stevens-Arrayo, 'The Inter-Atlantic Paradigm: The Failure of Spanish Medieval Colonization of the Canary and Caribbean Islands' *Comparative Studies in Society and History* 35.3 (1993) 517-518

¹⁵⁴ Stevens-Arrayo, 'The Inter-Atlantic Paradigm', 519

¹⁵⁵ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 183

¹⁵⁶ Vallejo, 'Conquest of the Canary Islands' 143-144, 150

op het Iberische schiereiland een nieuw, gewelddadiger veroveringsmodel ontstaan. Stevens-Arroyo verklaart deze ontwikkeling tegen de achtergrond van een periode van economische chaos, sociale onrust, stijgende prijzen, lage moraal, religieuze hysterie en wanbestuur in Europa als gevolg van het trauma van de Zwarte Dood en de wreedheden van burgeroorlogen in Spanje: 'In such a climate, the precarious balance of the four elements of medieval encounter with the other was rudely interrupted by added cruelty in warfare, pogroms, riots, and revolts'.¹⁵⁷ Dit nieuwe veroveringsmodel werd door de Katholieke Koningen toegepast in de oorlog tegen Granada van 1482 tot 1492. In deze oorlog, gericht op de vernietiging van het laatste Islamitische bolwerk op het Iberisch schiereiland, kwam de Reconquista tot een apotheose. Tijdens deze oorlog werd het model van geleidelijke verovering en herbevolking verwisseld voor militair machtsvertoon om zich zo snel mogelijk meester te maken van het Alhambra van Granada. Er werd geen moeite gedaan de aanwezige economie en bevolking te ontzien om een culturele symbiose te bewerkstelligen.

De campagnes van Pedro de Vera en Alonso de Lugo op Gran Canaria en Tenerife hadden dezelfde teneur als de oorlog om Granada. Confrontatie stond voorop en de andere veroveringsmodellen waren van ondergeschikt belang. Bovendien werd op deze eilanden, zoals ik eerder in het derde hoofdstuk aangestipt heb, reeds een vroege vorm van het *Requerimiento* toegepast om de inheemsen tot overgave te dwingen. Het oude systeem van de Reconquista werd verwisseld voor een nieuw meedogenlozer imperialistisch systeem waar, paradoxaal genoeg, evangelisatie aan het takenpakket van de conquistadores werd toegevoegd.¹⁵⁸ Uiteraard was dit geen nauw gedefinieerd systeem dat werd ontworpen op een tekentafel aan het hof van de Katholieke Koningen; het was een mentaliteit die in het licht van nieuwe situaties en gebeurtenissen constant aan verandering onderhevig was. Dit model van Atlantisch imperialisme maakte eveneens de oversteek naar de Nieuwe Wereld, hoewel in gewijzigde vorm door ervaringen in de Canarische (en Caribische) Eilanden:

'although elements may evoke the medieval system of repopulation and the Reconquista in the Spanish experience on the American continents, the juridic norms and colonial policies underwent a profound transformation when the medieval model failed to bring prosperity for the settlers and conversion of the natives in the Canaries and the Caribbean at the same time.'¹⁵⁹

In de Nieuwe Wereld kreeg het evangelisatieaspect van het nieuwe Atlantisch imperialisme gestalte in het *encomiendasysteem*. Dit was in theorie een soort ruilsysteem tussen de Spaanse

¹⁵⁷ Stevens-Arroyo, 'The Inter-Atlantic Paradigm', 519

¹⁵⁸ Stevens-Arroyo, 'The Inter-Atlantic Paradigm', 523,524

¹⁵⁹ Ibidem, 524

kolonisten en de inheemse bevolking: de Spanjaarden mochten gebruik maken van het land en indianen inzetten als arbeidskrachten, de indianen zouden bescherming en geestelijk onderricht krijgen. Dit zou 'prosperity for the settlers' moeten brengen en 'conversion of the natives' bewerkstelligen. In de praktijk droeg het echter alleen maar bij aan de uitbuiting van de inheemse bevolking. Het systeem komt voort uit het *repartimientosysteem*, dat in het middeleeuwse veroveringsmodel van wederzijdse economische afhankelijkheid werd toegepast. Op de Canarische Eilanden bestond geen helder omschreven bekeringsprogramma. De gedachte bestond dat bekering een van de vruchten zou zijn van de verovering.¹⁶⁰ In zekere zin was dit ook zo. Hoewel missionarissen actief waren voor de verovering van de laatste drie eilanden, is er geen bewijs meer te vinden voor hun aanwezigheid na de voltooiing van de laatste veroveringen in 1496.¹⁶¹ Op de drie voornaamste eilanden kwam de bekering van de Canariërs dus aan op de inspanningen van de seculiere clerus en de gemeenschap van immigranten. Het bekeringsproces werd vergemakkelijkt doordat de sterk afgenomen inheemse populatie in rap tempo in omvang werd overtroffen door Europese immigranten. In het kader van assimilatie werden de Canariërs bovendien gedwongen in Spaanse gemeenschappen te leven en Katholieke diensten bij te wonen.¹⁶² Het bleek een succesvolle maatregel. De bekering van de Canariërs lijkt vrij succesvol verlopen te zijn. Uit archieven van de Inquisitie op de eilanden zijn dwalingen van inheemse bewoners vrijwel afwezig. Deze maatregelen om assimilatie te bevorderen zijn, in combinatie met het *repartimiento*, uitgekristalliseerd tot het *encomiendasysteem* in de Nieuwe Wereld. Ook werden, net als in Amerika, lokale goden en heiligdommen gekoppeld en/of omgevormd tot christelijke concepten en rituelen.

IV.III Mentale verovering: van Boccaccio en Petrarca tot Las Casas

De ontdekking van de Caribische Eilanden wekte, net als de ontdekking van de Canarische eilanden, enorm veel verwondering in Europa. Er bleken nog meer eilanden in de Atlantische oceaan te liggen die heidense mensen herbergden. Deze naakte onzelfbewuste mensen deden Columbus sterk denken aan de Canariërs: 'allen lopen naakt rond zoals hun moeders hen geboort heeft [...] en ze hebben de huidskleur van de Canariërs, zwart noch wit.'¹⁶³ Regelmatig werden de eilanden zelfs "de Nieuwe Canarische Eilanden" genoemd en werden zij als een extensie van de Canarische archipel gezien.¹⁶⁴ Blijkbaar waren dit de termen die in het referentiekader van die tijd pasten. Net als na de

¹⁶⁰ Vallejo, 'Conquest of the Canary Islands', 154

¹⁶¹ Fernandez-Armesto, *The Canary Islands After the Conquest*, 197

¹⁶² Vallejo, 'Conquest of the Canary Islands', 155

¹⁶³ D. Wallace, *Premodern Places: Calais to Surinam, Chaucer to Aphra Behn*, 224

¹⁶⁴ D. Abulafia, 'The First Atlantic Slaves, 1350-1520: Conquest, Slavery and the Opening of the Atlantic', in: *Western Fictions, Black Realities Meanings of Blackness and Modernities* (2011) 115

ontdekking van de Canarische Eilanden, waren mensen verbijsterd dat het evangelie deze desolate eilanden nooit bereikt had. De verwondering werd nog veel groter toen de enorme omvang van het continent dat voorbij de Caribische eilanden sluimerde zich openbaarde. Hoe kon het zijn dat miljoenen mensen generaties lang geen kans op verlossing hadden gehad? Had er een tweede schepping plaatsgevonden?

Zoals eerder aangegeven was Amerika in 1492 eigenlijk nog niet ontdekt. Dit was niet alleen een fysiek proces maar ook een mentaal proces; het fysieke proces begon in 1492, het mentale proces veel eerder.¹⁶⁵ Vanaf het moment dat Boccaccio en Petrarca met veel belangstelling de reisverslagen van vroege ontdekkingsreizigers naar de Canarische Eilanden onder ogen kregen, ontstonden discussies over de natuur en rechten van de Canariërs. We hebben gezien hoe de Spanjaarden, Portugezen en Fransen hier met inmenging van de paus ruim een eeuw mee geworsteld hebben. Vanaf het begin van deze episode zijn twee contrasterende visies hardnekkig blijven bestaan die voor een groot deel bepaald hebben hoe de verovering van de archipel gelegitimeerd werd. Op het moment dat Columbus het nieuws van de vondst van nieuwe 'Canarische Eilanden' in de Atlantische Oceaan ten gehore bracht in Spanje lieten de Katholieke Koningen er echter geen gras over groeien om hun claims te exploiteren. Op 15 maart 1493 kwam Columbus terug van zijn eerste reis, op 24 september van datzelfde jaar, nog voordat de verovering van Tenerife aangevangen was, vertrok hij alweer naar de Caribische Eilanden; ditmaal bracht hij een vloot van 17 schepen en 1200 man mee.¹⁶⁶ De fundering voor legitieme verovering was gelegd en claims werden ondubbelzinnig geboekstaafd om een dispuut met Portugal te vermijden. Binnen twee maanden na de terugkeer van Columbus, op 4 mei 1493, werden reeds de grenzen van de nieuwe invloedssferen van de wereld afgebakend in de pauselijke bul *Inter Caetera*. Een jaar later werd deze lijn naar het westen verschoven in het *verdrag van Tordesillas*. Zo werd, in navolging van het verdrag van Alcáçovas, vrijwel de gehele Nieuwe Wereld (behalve een deel van het huidige Brazilië) aan de Spaanse invloedssfeer toegevoegd.

De contrasterende visies van Boccaccio en Petrarca en het tweesnijdende karakter van de expansie in de Canarische archipel bleken ook in de Nieuwe Wereld hardnekkig. In de logboeken van Columbus komt dit reeds naar voren. Enerzijds zag hij de Indianen op de Caribische eilanden als onschuldige, vredelievende schepsels, rijp voor bekering, maar anderzijds betekende deze onschuld dat zij makkelijk te onderdrukken waren. Deze tegengestelde noties kenmerken het eerdergenoemde model van Atlantisch imperialisme waarin de Spaanse kroon het zwaard en het kruis hanteerde om de Nieuwe Wereld zowel militair als geestelijk te veroveren. De bekering van miljoenen zielen die

¹⁶⁵ Abulafia, *The Discovery of Mankind*, 307-308

¹⁶⁶ Davidson, *Columbus Then and Now: A Life Reexamined* 318-320

nog nooit in aanraking waren geweest met het evangelie vormde een uitdaging van Bijbelse proporties. Missionarissen en clerici kwamen in groten getale naar het vreemde Atlantische continent om God's werk te vervullen. Tegelijkertijd trokken de vondst van goud en de belofte van fortuin talloze conquistadores en kolonisten. Net als op de Canarische archipel leidden de conflicterende belangen regelmatig tot aanvaringen. In de gedaante van Bartolomé de Las Casas, "verdediger van de Indianen", kreeg de stem van Boccaccio's visie echter meer gewicht in de Nieuwe Wereld.¹⁶⁷ Hij verzette zich hevig tegen de uitbuiting van de Indianen en de praktijk van slavernij. In de debatten die hij voerde kwamen dezelfde argumenten ter tafel die gedurende de geschiedenis van de Canarische Eilanden al waren langsgekomen in legitimeringskwesties. In zijn werken maakte Las Casas korte metten met een aantal van deze argumenten. Opvallend genoeg had hij tevens oog voor de gruwelijkheden die op de Canarische Eilanden plaats hadden gevonden en benadrukte hij de overeenkomsten tussen de behandeling van de Canariërs (die hij *Guanches* noemt) en van de Indianen. Zoals de Souza en o'Neill opmerken:

'[...]he would make more criticisms, condemning those who enslaved the Guanches, since "it defamed the name of Christ and caused the Christian religion to rot and to cause aversion", raising obstacles to conversion. The justification that they were infidels used to invade their land, wage war against them, kill them, subjugate them or make them captives was, according to Las Casas, against charity, "so, these French, Portuguese and Castilians committed terrible and serious mortal sins, in need of restitution". Not even the intention of bringing them to the faith excused them, since "God knew well" that their intentions were "full of greed and diabolical ambition to take possession of lands and free peoples".'¹⁶⁸

Las Casas legde in zijn *Historia de las Indias* zeer treffend een parallel bloot tussen de exploitatie van de Canarische Eilanden en de Nieuwe Wereld. Hij legde zijn vinger op de conceptuele continuïteit die zo kenmerkend was voor de gebeurtenissen kort na 1492, maar liet ook zien dat de realiteiten van beide werelden veel gemeen hadden.

De 'vernietiging van de Indiën' die Las Casas beschreef, was voor een belangrijk deel het resultaat van massale sterfte als gevolg van uitbraken van besmettelijke Europese ziekten waar de Indianen door eeuwenlange afzondering geen resistentie tegen hadden ontwikkeld. Hetzelfde fenomeen had zich ook op de Canarische Eilanden voorgedaan. Veel Canariërs die de plunderingen van slavenjagers en de aanvallen van de conquistadores overleefd hadden, waren gedoemd later

¹⁶⁷ González en González, *Christianity in Latin America*, 45-46

¹⁶⁸ J.B.A. de Souza & E. O'Neill, 'Las Casas, Alonso de Sandoval and the Defence of Black Slavery', *Topoi: Revista de História* 2 (2006) 9

alsnog ten prooi te vallen aan de ziekten die over de eilanden woerden.¹⁶⁹ De bronnen vertellen ons ook dat de uitbraken van epidemieën de verovering vergemakkelijkten: 'ware het niet voor de uitbraak van de pest, dan zou [de verovering] veel langer geduurd hebben tegen deze strijdlustige, hardnekkige, behoedzame mensen. [...] De sterfte was zo groot dat het eiland bijna zonder inwoners verbleef, terwijl het eiland voordien 15.000 inwoners telde.'¹⁷⁰ Twee van de meest vroege bronnen schatten de totale sterfte op Gran Canaria tussen tweederde en drievierde deel van de gehele bevolking. De exacte omvang van de sterfte is moeilijk vast te stellen, maar de aard van pestepidemieën bevestigt de bronnen; blootstelling leidde in vrijwel alle gevallen tot besmetting en besmetting had een vrijwel zekere dood tot gevolg.¹⁷¹ Overgeleverde reisverslagen laten ons zien dat reizigers tegen het jaar 1600 over het algemeen vermeldden dat de inheemse bevolking was uitgestorven.¹⁷² In de Nieuwe Wereld was de sterfte ook enorm door de schaduwzijde van de *Columbian Exchange*. Vaak wordt de snelle verovering van de Amerikaanse rijken verklaard door de verspreiding van epidemische ziekten. Hoewel veel historici de neiging hebben de invloed van ziekten te overschatten, was het zeker een factor van gewicht. Een diepgravende analyse van de verovering van de Nieuwe Wereld ligt buiten de reikwijdte van dit onderzoek, maar brengt ons wel bij een achterliggende vraag die cruciaal is voor het begrip van de Canarische Eilanden in de geschiedenis van het Spaanse imperialisme. Het feit dat Columbus zes maanden na terugkomst van zijn eerste ontdekkingsreis alweer met een armada onderweg was naar het Caribisch gebied, en dat Hernán Cortés in anderhalf jaar het volkrijke, omvangrijke Azteekse Rijk wist te bedwingen, roept de vraag op waarom het 152 jaar had geduurd vanaf de vroegste claims om de Canarische Eilanden te veroveren.

IV.IV Imperialisme in een stroomversnelling

Opvallend is dat er bijna vijftig jaar tussen de stichting van het vorstendom Fortuna en de verovering van de eerste twee eilanden zat. Na de krachteloze poging van Luis de la Cerda bleef het afgezien van bekeringsmissies en plundertochten vrij stil. Blijkbaar was het geen optie om de eilanden te herbevolken dus werd het veroveringsmodel van confrontatie toegepast. Zolang verovering niet mogelijk was kon zo in ieder geval geld verdiend worden door plundering en slavenjachten. De mislukking was verrassend na een veelbelovend begin waarbij een vorstendom was gecreëerd en de verovering tot kruistocht was uitgeroepen. Waarom deze onderneming is misgelopen is niet precies

¹⁶⁹ Fernandez-Armesto, *Before Columbus*, 242

¹⁷⁰ Crosby, *Ecological Imperialism*, 93

¹⁷¹ Crosby, *Ecological Imperialism*, 94

¹⁷² Mercer, *The Canary Islanders*, 237

te achterhalen, maar er zijn wel aanwijzingen die ons inzicht geven in het falen van de onderneming. Zoals we gezien hebben was Luis de la Cerda erg slecht geïnformeerd over de eilanden. Het vorstendom Fortuna gaf hem de heerschappij over de eilanden zoals deze in Plinius' werken waren weergegeven waardoor de onderneming een zeker mythisch karakter kreeg. Dit is een afspiegeling van de ridderlijke snoeverij van die tijd. Petrarca deed verslag van een ceremonie waarbij de la Cerda in de straten van Sevilla met veel bombast ingewijd werd en uitgerust werd met een kroon en een scepter.¹⁷³ De realiteit op de eilanden vond echter geen aansluiting bij deze pompeuze plechtigheid. Het was moeilijk om kolonisten te vinden om de conquistadores en avonturiers te vergezellen. Dit bleek een structureel probleem gedurende de gehele veroveringsgeschiedenis. Niet alleen zou het tot ver in de 15e eeuw duren eer het bevolkingspeil in Europa weer gestabiliseerd was na de catastrofale pestepidemie halverwege de 14e eeuw, het beperkt agrarisch potentieel van de eilanden die het makkelijkst te veroveren waren hadden bovendien een ontmoedigend effect.¹⁷⁴ Daarnaast riep de kroning van Luis de la Cerda direct protest op van de Iberische vorsten, die volledig buiten de aangelegenheden rond het nieuwe vorstendom waren gelaten. Dit was een voorbode van de geschillen die vanaf 1424 weer hoog zouden opblazen tussen Castilië en Portugal. Hoewel de wedloop tussen Castilië en Portugal de prioriteit van de verovering verhoogde, hadden de legitimeringskwesies en de inmenging van de paus ook een vertragend effect. Pas toen het dispuut uiteindelijk beslist werd in het verdrag van Alcáçovas kwam de verovering echt op gang.

Na de verovering van de eerste drie eilanden in 1405 onder Jean de Bethencourt duurde het nog 73 jaar voordat de Katholieke Koningen de inzet verhoogden. Zoals we gezien hebben was Bethencourt door geldtekort genoodzaakt zich tot de Castiliaanse koning te wenden voor financiering en voorzieningen. Dit illustreert een ander aanhoudend probleem. De financiering van de veroveringen moest altijd van particuliere ondernemers komen. De beperkte economische mogelijkheden van de eilanden maakten investeerders bovendien schaars. Nadat op Madeira de suikerrieteelt succesvol was gebleken werd het agrarisch en economisch potentieel van de eilanden pas op waarde geschat en werden de eilanden interessanter voor zowel kolonisten als investeerders. Maar zelfs toen de verovering door de Spaanse kroon aangestuurd werd bleef de financiering voor het grootste deel een private aangelegenheid en duurde het nog 18 jaar om de verovering te voltooien. De passieve houding van de kroon had te maken met de vorderingen op het Iberische schiereiland zelf. Hier voerde de kroon sinds 1483 oorlog om het laatste bolwerk van de Spaanse Moren te ontmantelen. Bovendien bleken de Canariërs op de meest dichtbevolkte eilanden, Gran Canaria en Tenerife zich hevig te verzetten tegen de Spanjaarden. De trage opmars van de

¹⁷³ Merediz, *Refracted Images* 12

¹⁷⁴ Vallejo, 'Conquest of the Canary Islands', 145-146

Europeanen had de inheemse volken de gelegenheid gegeven zich aan te passen aan de invallen van Europese indringers.¹⁷⁵ Een treffend voorbeeld is de imitatie van Europese wapens. Hoewel nog steeds ondergeschikt aan de wapens van de indringers, konden de Canariërs zich met hun houten imitatiezwaarden, -schilden en -speren beter verweren tegen het Europese wapentuig. Door decennia aan ervaring in het verweer tegen Europeanen hadden zij inmiddels ook geleerd hoe zij zich beter konden verdedigen dan hun voorouders. Zoals we gezien hebben bij de verovering van de laatste drie eilanden, vochten de Canariërs tactische oorlogen. De verdedigers wisten het voordeel van de Spaanse cavalerie teniet te doen door zich terug te trekken naar onbegaanbare vulkaankraters, bergen en grotten. Bovendien wisten de *Guanches* op Tenerife een aanzienlijke overwinning te behalen door de Lugo's troepen in een hinderlaag te lokken. Deze oorlogstactieken hebben zich ongetwijfeld ontwikkeld door de talloze aanvallen en slavenjachten op de eilanden. In de kleinschalige oorlogen tussen machtsfacties werden deze waarschijnlijk niet toegepast en zouden ze bovendien niet zo effectief zijn; juist tegen veldlegers waren de tactieken zo doeltreffend. De Canariërs konden echter de overwinning van de vijand slechts vertragen. De som van al de voornoemde redenen geeft ons inzicht waarom het proces van inlijving van de archipel zo lang geduurd heeft, maar het plaatje is pas rond als we ook een blik werpen op de omstandigheden in de Nieuwe Wereld. Hoewel de andere zijde van de Atlantische Oceaan eigenlijk buiten het gezichtsveld van deze scriptie ligt, verlangt de eerder gestelde vraag dat enkele elementaire lijnen geschetst worden zodat een bevredigend antwoord gegeven kan worden.

De verovering van de Nieuwe Wereld verliep ondanks het enorme verschil in schaal aanzienlijk sneller dan de verovering van de Canarische Eilanden. De snelle mobilisering om de Caribische eilanden te veroveren is veelzeggend; de Caraïben hadden blijkbaar iets wat de Canarische Eilanden niet hadden. In het logboek van zijn eerste reis schreef Columbus iets wat de Katholieke Koningen zeer interesseerde: 'I was attentive and worked to know if there was gold, and I saw that some of them had a small piece hanging from a hole that they had in their nose.'¹⁷⁶ Columbus wist hoe sterk de aantrekkingskracht van goud was. We hebben gezien hoe de verlokking van goud ontdekkingsreizigers, handelaren en conquistadores steeds verder zuidwaarts langs de kust van Afrika gebracht heeft. Tevens hebben we gezien wat het belang was van de Atlantische eilanden bij de omzeiling van de trans-Saharaanse goudhandel. De Canarische Eilanden hadden deze verwachting echter niet vervuld. Er was geen goud te vinden op de eilanden zelf, noch in de tegenoverliggende landen in Afrika. De vondst van goud op de Caribische eilanden was dus veelbelovend nieuws voor de kroon. Toen later op het Amerikaanse vasteland nog veel meer edelmetalen werden gevonden werd

¹⁷⁵ Stevens-Arrayo, 'The Inter-Atlantic Paradigm', 540

¹⁷⁶ Davidson, *Columbus Then and Now*, 271

geen tijd verspild om de verovering van de nieuw ontdekte gebieden op touw te zetten. Tevens werd geen tijd verspild aan concurrentie met andere staten; de bul *Inter Caetera* en het *verdrag van Tordesillas* resulteerden in een sterke beperking van de bewegingsvrijheid van de Portugezen in de Nieuwe Wereld.

Een veelgehoorde verklaring voor het succes van de Spaanse veroveringen in Amerika is het militaire overwicht door het bezit van paarden, staal en betere wapens. Hoewel de verklaringskracht van dit argument door veel historici betwist wordt, is er met betrekking tot de Canarische Eilanden wel wat voor te zeggen. In de oorlogen tegen de grote rijken van Amerika kwamen de betere wapens en vooral de cavalerie beter tot hun recht dan op de Canarische Eilanden. In de Nieuwe Wereld stonden de Spanjaarden tegenover grote legers en vonden de krachtmetingen plaats op een slagveld, niet in onbegaanbare bergen. Bovendien hadden de volkeren in de Nieuwe Wereld geen decennialange ervaring met het weerstaan van Europese conquistadores. Daarnaast bleek de verdeel-en-heersstrategie van groot belang bij de verovering van de Amerikaanse rijken. Bij de verovering van het Azteekse rijk bijvoorbeeld, leerde Cortés tijdens de opmars naar de hoofdstad (Tenochtitlan) dat het Azteekse rijk een zwak punt had. Er heerste verdeeldheid binnen het rijk. Veel stammen en volken moesten tribuut betalen aan de Azteken en wilden hier graag vanaf. Het effect van het sluiten van bondgenootschappen was tweeledig; Cortés vergrootte zo niet alleen zijn leger, hij verkleinde tevens de reserves van de Azteken.¹⁷⁷ Tevens werd Cortés gesteund door de uitbraak van pokken in Tenochtitlan. Hoewel veel verdedigers ziek werden en stierven, waaronder de Azteekse leider, werden ook de legers van de bondgenoten van de Spanjaarden zwaar getroffen.¹⁷⁸ De impact van ziekten was in de Nieuwe Wereld nog groter dan op de Canarische Eilanden. Ten slotte was er een verschil in benadering van de volkeren van de Nieuwe Wereld en van de Canarische archipel. We hebben gezien dat het middeleeuwse veroveringsmodel van de Reconquista door ervaringen op de Canarische Eilanden evolueerde tot het model van Atlantisch imperialisme. De verovering van de grote rijken in Amerika leunde volledig op confrontatie en snelle verovering. Een dergelijke aanpak was op de Canarische Eilanden pas in de eindfase van de veroveringen zichtbaar.

¹⁷⁹

¹⁷⁷ R. Hassig, *Mexico and the Spanish Conquest: Second Edition* (Norman 2006), 126

¹⁷⁸ Hassig, *Mexico and the Spanish Conquest*, 124-125

¹⁷⁹ Stevens-Arrayo, 'The Inter-Atlantic Paradigm', 539

IV.V De Canarische Eilanden overschaduwd

De ontdekking van Columbus had een enorme impact op de Canarische archipel en zijn inwoners. Nu de Atlantische Oceaan oversteekbaar bleek te zijn kregen deze eilanden een nieuwe betekenis; enerzijds kregen zij meer gewicht, anderzijds kwamen zij in de schaduw te staan van de Nieuwe Wereld. De eilanden waren van cruciaal belang gebleken voor het succes van Columbus' onderneming. De gunstige ligging van de eilandengroep voor de oversteek naar de Nieuwe Wereld maakte deze tot een uiterst belangrijk bezit voor de Spaanse kroon. Zelfs anderhalve eeuw na de ontdekking van Columbus waardeerde Filips IV van Spanje de eilanden nog als 'de belangrijkste van mijn bezittingen, want zij zijn de directe weg en toegang tot Indië'.¹⁸⁰ De nieuwe rol van de eilanden als doorvoerhavens zorgde voor een verscheidenheid aan nieuwe handel en economische prikkels. Er werden scheepswerven aangelegd voor de bouw en vooral de reparatie van schepen en de afzet van voedingsmiddelen nam toe doordat schepen in de laatste aanmeerhavens voor de oversteek van de Atlantische Oceaan voorraden moesten inslaan.¹⁸¹ Het meeste geld bleef echter uit de suikerindustrie komen. Columbus nam enkele riethalmen mee op zijn expedities over de Atlantische Oceaan en introduceerde daar het 'witte goud'. Het duurde niet lang of de Caribische Eilanden werden als suikereilanden omgevormd naar voorbeeld van Madeira, en in grotere mate – omdat deze eilanden bewoond waren, in tegenstelling tot Madeira, en Spaans bezit waren – de Canarische Eilanden. Op den duur bleken de suikerplantages in de Nieuwe Wereld echter winstgevender te zijn dan de 'moederplantages' op de Canarische archipel. De Canarische suikerindustrie kon al snel niet meer concurreren met de enorme output aan goedkope suiker vanuit de nieuwe suikereilanden en door het verlies van de enige 'cashcrop' raakte de economie van de Canarische Eilanden aan het einde van de 16e eeuw in het slop.¹⁸² Ook de natuurlijk aanwezige voorraad van kleurstoffen was in rap tempo geslonken en werd al snel te schaars om een exportproduct van betekenis te blijven.¹⁸³ Vanaf 1501 werd in toenemende mate wijn verbouwd op de eilanden. Hoewel de Canarische wijnen een succesvol exportproduct zouden worden, kon het de economie niet uit het slop halen.¹⁸⁴ Ook op een andere manier werden de Canarische Eilanden overschaduwd door de Nieuwe Wereld.

Gedurende de verovering was het moeilijk gebleken kolonisten te vinden om de eilanden te bewonen en het land te bewerken. In de laatste fase van de veroveringen kwam de immigratie onder invloed van de suikerindustrie pas goed op gang. Toen de enorme omvang van de Nieuwe Wereld, en

¹⁸⁰ Fernandez-Armesto, *Hoe de Wereld Werd Ontdekt*, 190

¹⁸¹ Birmingham, *Trade and Empire in the Atlantic*, 19

¹⁸² J.E. Kicza, 'Patterns in Early Spanish Overseas Expansion', *The William and Mary Quarterly*, 49.2 (1992) 238

¹⁸³ Mercer, *The Canary Islanders*, 241

¹⁸⁴ Campos, 'The Atlantic Islands and the Development of Southern Castile at the Turn of the Fifteenth Century', 192

het besef van de rijkdommen die de continenten herbergden, zich begon te ontvouwen, werd het steeds moeilijker immigranten te trekken. De meeste immigranten die op de eilanden arriveerden waren op doorreis naar het land van zilver en goud. Het "goud" van de Canarische Eilanden, suiker en slaven, was immers al snel uitgeput. Vanaf de eerste reizen van Columbus was er echter ook vanaf de eilanden zelf een emigratiestroom zichtbaar richting de Nieuwe Wereld. Zowel Spanjaarden die zich op de eilanden gesetteld hadden, als Canariërs, als bewoners van gemengd Spaans en Canarisch bloed, waagden in groten getale de oversteek naar Amerika en leverden daar een aanzienlijke bijdrage aan de verkennings- en veroveringstochten en later in de aanleg van suikerplantages.¹⁸⁵ De Canarische Eilanden geraakten zo eigenlijk tussen wal en schip. In feite waren de eilanden, zoals de inzichtgevende uitspraak van Filips IV laat zien, van onschatbare waarde voor trans-Atlantische contacten. Toch konden de eilanden zelf nooit ten volle profiteren van deze positie en werden zij nooit echt welvarend.

Opvallend genoeg is in de historiografie van de Canarische Eilanden eigenlijk hetzelfde gebeurd. De geschiedenis van de Canarische Eilanden is vaak geschreven in het kader van – en volledig overvleugeld door – het grote verhaal van de verovering van de Nieuwe Wereld. Dit fenomeen was in de 16e eeuw reeds zichtbaar. Afgezien van het manuscript over de Franse verovering aan het begin van de 15e eeuw is er geen historisch werk geschreven over de veroveringen van de overige eilanden tot aan het einde van de 16e eeuw. Pas in 1594 publiceerde de monnik Alonso de Espinosa voor het eerst een geschiedenis van de verovering van een van de eilanden: *The Guanches of Tenerife, The Holy Image of Our Lady of Candelaria, and the Spanish Conquest and Settlement*. Eyda Merediz argumenteert dat dit geschiedwerk van Espinosa:

'[...] emerged from the historiographic and literary treatment of the conquest of America and that it was mediated or filtered by the chronicles of the Indies and by the European vision of the Amerindians. Espinosa's effort to revise Canarian history as it had been told before his times was the conscious work of someone whose living experience had flourished within the colonial and missionary world of Central America and whose intellectual training had been marked by the evangelical and political struggles of Bartolomé de las Casas.'¹⁸⁶

Espinosa ontpopte zich als de 'las Casas van de Canarische Eilanden' en zodoende als 'verdediger van de Guanches'. Espinosa was echter te laat; tegen de tijd dat hij *The Guanches of Tenerife* schreef, waren de Guanches vrijwel uitgestorven.

¹⁸⁵ Parsons, 'The Migration of Canary Islanders to the Americas', 450-453

¹⁸⁶ Merediz, *Refracted Images*, 41

Conclusie

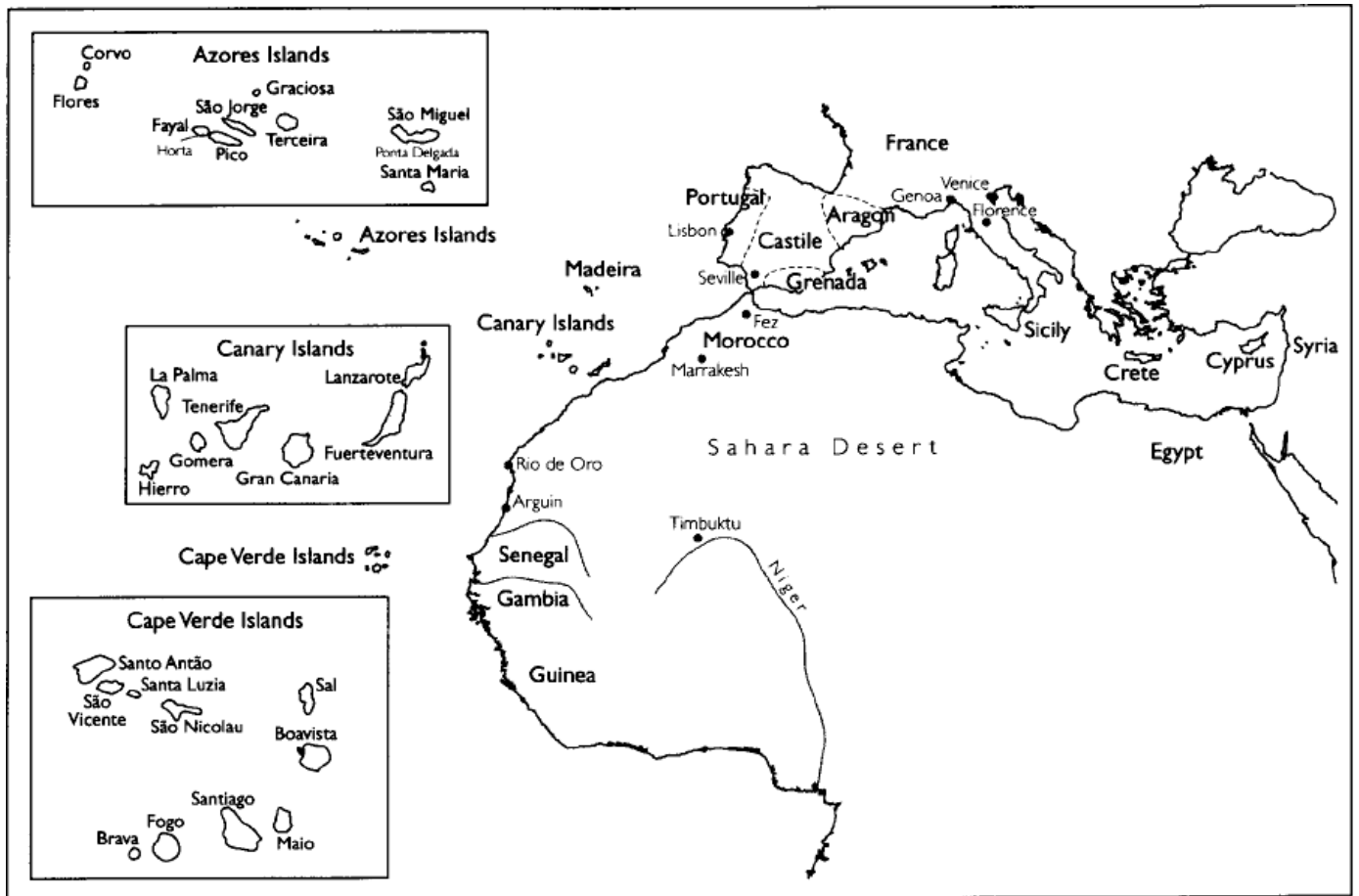
Hoewel veel werken over het Spaans imperialisme in de Oude en Nieuwe Wereld anders doen vermoeden, is de geschiedenis van de verovering van de Canarische Eilanden uiterst complex. In plaats van een speelvijver voor het testen van imperialistische strategieën, is dit een anderhalve eeuw durende geschiedenis van kennismaking, ontdekking, ridderlijkheid, plundering, concurrentiestrijd, evangelisatie, slavernij, ondernemingsdrift, exploitatie en verovering. Tegen de achtergrond van veranderingen in Europa gebeurde er heel veel in deze 152 jaar veroveringsgeschiedenis. Bij het ontwarren van de motivaties en drijfveren achter de verovering van de eilandgroep is gebleken dat in de loop van de tijd motivaties aan verschuivingen onderhevig zijn geweest. We hebben gezien dat de aantrekkingskracht van goud mensen naar de eilanden heeft gebracht. Tegenvallende resultaten op dit gebied zorgden voor een vergrote interesse in slavenhandel. Daarnaast paste de verovering van verre landen precies in het ridderideaal van die tijd. Een andere verklaring is de wedloop met Portugal als katalysator in de veroveringsdrang. Het is moeilijk een helder bevredigend antwoord te geven. Het meest plausibel is dat de veroveringsijver voortkwam uit al deze redenen en de verbanden tussen deze redenen. Eén ding werd echter altijd vooropgesteld bij de verovering van de Canarische Eilanden en (later) van de Nieuwe Wereld en hing samen met veel anderen factoren; de verbreiding van het christelijke geloof. In hoeverre de kerstening van de Canariërs zuiver vanuit religieuze motieven werd nagestreefd is moeilijk te doorgronden. We hebben gezien dat het streven naar de bekering van heidense volkeren, naast de bekering zelf, vele doeleinden diende. Onder invloed van ridderlijke codes leverde de bekering van de 'Saraceense' vijand veel aanzien op. Daarnaast werden in essentie ongerechtvaardigde oorlogen gelegitimeerd onder het mom van het christendom. De legitimering bood op haar beurt de paus de gelegenheid, vooral bij de bemiddeling van de wedijverende Iberische staten, zijn macht uit te breiden. De heiliging van de oorlogen door de paus overtuigde vervolgens weer weifelachtige financiers en avonturiers en leverde bovendien een bijdrage aan de financiering van de ondernemingen in de vorm van gelden en aflaten. Bekering en verovering waren echter tegenstrijdige doelen.

Gedurende de veroveringsgeschiedenis zien we dat het geweld van de slavenjachten, plundertochten en veroveringsexpedities het werk van missionarissen enorm bemoeilijkte en vaak zelfs teniet deed. Bovendien kwam de verantwoordelijkheid voor de bekering van de Canariërs in

toenemende mate in handen van de conquistadores en kolonisten. In combinatie met het model van confrontatie en snelle verovering raakten de tegenstrijdige doelen diep vermengd bij de veroveringspolitiek van de kroon, wat vooral in de Nieuwe Wereld een stempel drukte op de verovering en kolonisatie van nieuwe volkeren en gebieden. In plaats van een grondig uitgedachte strategie die gebaseerd was op de ervaringen tijdens de Canarische veroveringen, moet dit gezien worden als een koers die ingezet is toen de Spanjaarden betrokken raakten bij de verovering van de Canarische Eilanden, die constant aangepast moest worden om nieuwe uitdagingen het hoofd te bieden. Anders gezegd: de verovering van een klein eiland in het oosten van de Atlantische Oceaan kan nooit de blauwdrukken geleverd hebben voor de verovering van een miljoenenrijk op een continent aan de andere zijde van Atlantische Oceaan; het was meer een kwestie van roeien met de riemen die je hebt. Dit betekent niet dat de ervaringen op de eilanden niet van invloed zijn geweest op het doen en laten van de Spanjaarden in de Nieuwe Wereld. We hebben gezien dat de twee werelden juist diep met elkaar verbonden waren.

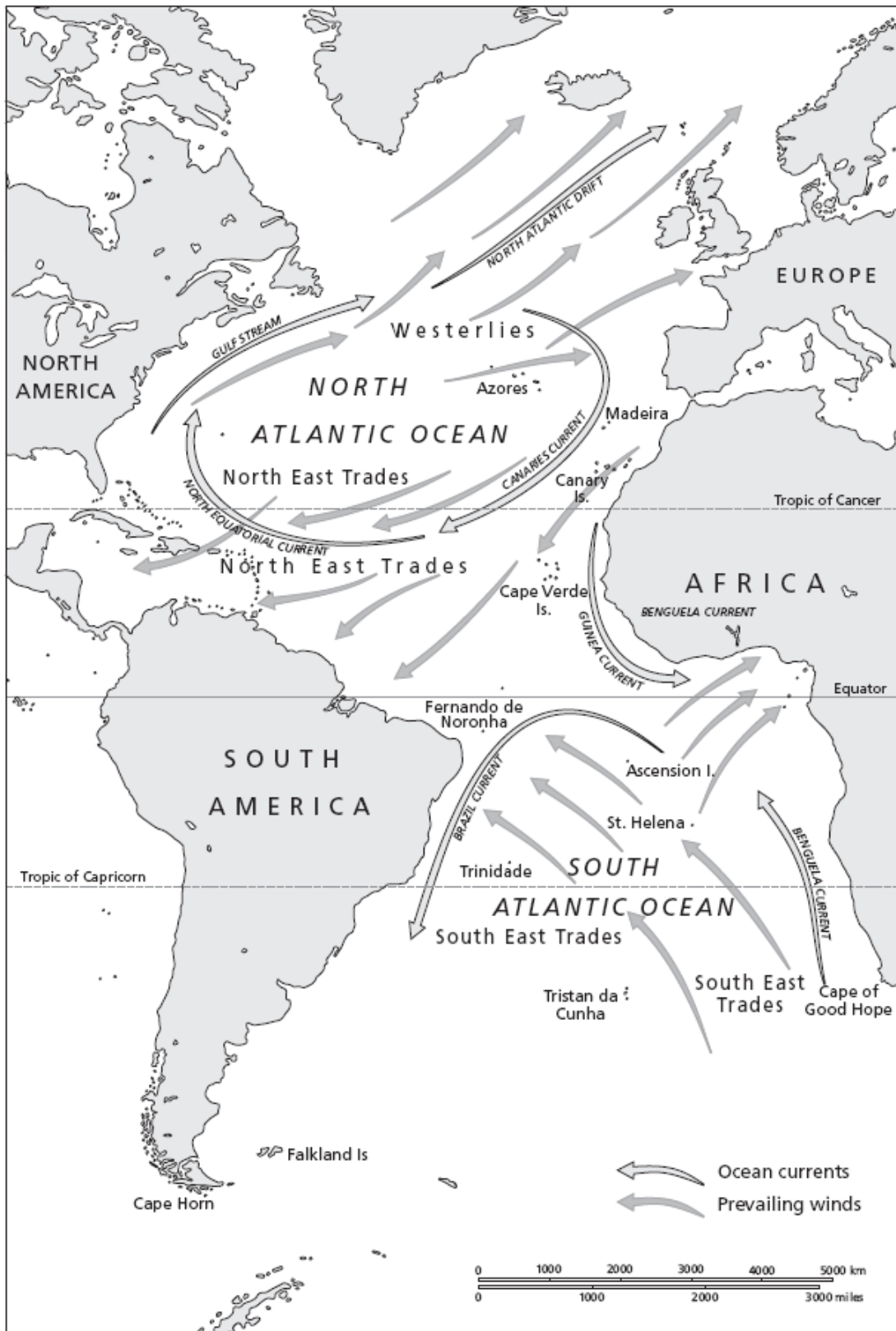
Deze verbondenheid tussen de Canarische Eilanden en Amerika is vaak aan het zicht onttrokken in de schaduw van grote mannen als Columbus en grote verhalen als de verovering van Amerika. Hierbij wordt vergeten dat opbrengsten van het *wirtschaftswunder* van de Atlantische eilanden de reis van Columbus bekostigd hebben. Bovendien had zijn plan het meest kans van slagen door vanaf de Canarische Eilanden te vertrekken. Aan de andere kant moet het losmaken van de geschiedenis van de Canarische archipel niet leiden tot een overschatting van het belang ervan. De Canarische Eilanden zijn in veel opzichten vanaf 1492 inderdaad een tussenstation geworden naar de Nieuwe Wereld. Het belang van de eilanden kwam na 1492 steeds meer in het teken te staan van trans-Atlantische contacten. Het enorme succes van de suikerplantages op de eilanden werd weggeconcentreerd door de grotere plantages in de Nieuwe Wereld. De verwondering over de ontdekking van de eilanden en het betreurenswaardige lot van de Canariërs werd snel vergeten toen bleek dat er miljoenen mensen aan de andere kant van de Atlantische Oceaan woonden die nog nooit toegang tot het evangelie hadden gehad. Tot slot was het niet verwonderlijk dat de blikken van koningen, conquistadores, kolonisten, handelaren en avonturiers op de Nieuwe Wereld waren gericht; hier werden grote hoeveelheden goud en zilver gevonden. De Canarische Eilanden waren uiteindelijk wel, het moet gezegd worden, de sleutel tot het goud.

Bijlage 1: de Atlantische eilanden

Uit: D. Birmingham, *Trade and Empire in the Atlantic: 1400-1600* (2000) 4

Bijlage 2: Atlantische stromingen en winden

Uit: T. Benjamin, *The Atlantic World: Europeans, Africans, Indians and Their Shared History, 1400-1900* (Cambridge 2009) 69

Literatuurlijst

Boeken:

- Abulafia, D., *The Discovery of Mankind: Atlantic Encounters in the Age of Columbus* (New Haven 2008)
- Benjamin, T., *The Atlantic World: Europeans, Africans, Indians and Their Shared History, 1400-1900* (Cambridge 2009)
- Birmingham, D., *Trade and Empire in the Atlantic: 1400-1600* (London 2000)
- Blackburn, R., *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800* (New York 1998)
- Blumenthal, D., *Enemies and Familiars: Slavery and Mastery in Fifteenth-century Valencia* (Ithica 2009)
- Bontier, P. & Le Verrier, J., *The Canarian: Or, Book of the Conquest and Conversion of the Canarians in the Year 1402, by Messire Jean de Bethencourt*, (London 1872)
- Castellano Gil, J.M.C. en Macias Martín, F.J.M., *History of the Canary Islands* (Tenerife 1993)
- Crosby, A.W., *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe 900-1900* (Cambridge 1986)
- Davidson, M.H., *Columbus Then and Now: A Life Reexamined* (Oklahoma 1997)
- Diffie, B.D. & G.D. Winius, *Foundations of the Portuguese Empire, 1415-1580* (St. Paul 1977)
- Espinosa, A. de, *The Guanches of Tenerife, The Holy Image of Our Lady of Candelaria, and the Spanish Conquest and Settlement* (Sevilla 1594)
- Fernandez-Armesto, F., *Before Columbus: Exploration and Colonization from the Mediterranean to the Atlantic 1229-1492* (Philadelphia 1987)
- Fernandez-Armesto, F., *Hoe de Wereld Werd Ontdekt* (Utrecht 2007)
- Fernandez-Armesto, F., *The Canary Islands After the Conquest: The Making of a Colonial Society in the Early Sixteenth Century* (Oxford 1982)
- Glas, G. ed., *The History of the Discovery and Conquest of the Canary Islands: Translated from a Spanish Manuscript, Lately Found in the Island of Palma* (London 1764)
- González, O.E. & J.L González, *Christianity in Latin America: A History* (Cambridge 2008)
- Hassig, R., *Mexico and the Spanish Conquest: Second Edition* (Norman 2006)
- Keen B. & K. Haynes, *A History of Latin America, Volume 1: Ancient America to 1910* (Boston 2008)

- Mercer J.H., *The Canary Islanders: Their Prehistory, Conquest and Survival* (London 1980)
- Merediz, E.M., *Refracted Images: The Canary Islands Through a New World Lens: Transatlantic Readings* (Tempe 2004)
- Muldoon, J., *Popes, Lawyers and Infidels: The Church and the Non-Christian World 1250-1550* (Liverpool 1979)
- O'Flanagan, P., *Port Cities of Atlantic Iberia: C. 1500 - 1900* (Hampshire 2008)
- Phillips Jr., W.D. & Phillips, C.R. *The Worlds of Christopher Columbus* (Cambridge 1992)
- Rodriguez, J.P. (ed.), *The Historical Encyclopedia of World Slavery* (Santa Barbara 1997)
- Russell, P.E., *Prince Henry 'the Navigator': A Life* (London 2001)
- Schwartz, S.B. (ed.), *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era* (Cambridge 1994)
- Thurman, A.E., *The Justication of the Law of the Sea in Early Modern Europe* (Michigan 2010)
- Tolan, J.V., *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination* (New York 2002)
- Verlinden, C., *De Ontdekking der Kanarische Eilanden in de 14de Eeuw Volgens de Geschreven Bronnen en de Kartografie* (Brussel 1958)
- Wallace D., *Premodern Places: Calais to Surinam, Chaucer to Aphra Behn* (Oxford 2004)

Artikelen:

- Abulafia, D., 'Sugar in Spain' *European Review* (2008) 191-210
- Abulafia, D., 'The First Atlantic Slaves, 1350-1520: Conquest, Slavery and the Opening of the Atlantic', in: *Western Fictions, Black Realities Meanings of Blackness and Modernities* (2011)
- Gibson, C., 'Conquest, Capitulation, and Indian Treaties' *The American Historical Review*, 83.1 (1978)
- O'Callaghan, J.F., 'Castile, Portugal and the Canary Islands: Claims and Counterclaims 1344-1479' *Viator* 24 (1993)
- Merediz, E.M., 'Traveling Icons: The Virgin of Candaleria's Transatlantic Journeys' *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies* 5 (2001) 115-132
- Campos, C. 'The Atlantic Islands and the Development of Southern Castile at the Turn of the Fifteenth Century' *The International History Review* 9.2 (1987) 173-194
- Kicza, J.E., 'Patterns in Early Spanish Overseas Expansion', *The William and Mary Quarterly*, 49.2 (1992) 229-253
- Mercer, J., 'The Canary Islanders in Western Mediterranean Politics' *African Affairs* 78.311 (1979)

- Miller, R.J., 'Christianity, American Indians and the Doctrine of Discovery', in: A. Yong & B. Brown Zikmund (ed.), *Remembering Jamestown: Hard Questions about Christian Mission* (Eugene 2010) 51-61
- Muldoon, J. 'Papal Responsibility for the Infidel: Another Look at Alexander VI's "Inter Caetera" ', *The Catholic Historical Review* 64.2 (1978) 168-184
- Pérez, M.S., 'The Role of Interpreters in the Conquest and Acculturation of the Canary Archipelago' *Interpreting* 13:2 (2011)
- Parsons, J.J., 'The Migration of Canary Islanders to the Americas: An Unbroken Current Since Columbus', *The Americas* 39.4 (1983)
- Snowman, D., 'Felipe Fernandez-Armesto: Daniel Snowman Meets the Historian of Columbus, Barcelona, the Millennium, Truth, Civilisations, Food and the Americas', *History Today* 53:7 (2003) 33-36
- Souza, J.B.A. de & E. O'Neill, 'Las Casas, Alonso de Sandoval and the Defence of Black Slavery', *Topoi: Revista de História* 2 (2006)
- Stevens-Arrayo, A.M., 'Juan Mateo Guaticabanú, September 21, 1496: Evangelization and Martyrdom in the Time of Columbus', *The Catholic Historical Review* 82.4 (1996)
- Stevens-Arrayo, A.M., 'The Inter-Atlantic Paradigm: The Failure of Spanish Medieval Colonization of the Canary and Caribbean Islands', *Comparative Studies in Society and History* 35.3 (1993)
- Lester, T., 'Armchair Travelers - The Renaissance writers Petrarch and Boccaccio turned to geography to understand the works of antiquity', *The American Scholar* 78.4 (2009) 65-73
- Vallejo, E., 'The Conquest of the Canary Islands' in: Schwartz, S.B. (ed.), *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era* (Cambridge 1994)
- Vieira, A., 'Sugar Islands: The Sugar Economy of Maderia and the Canaries 1450-1650' in: Schwartz S.B., *Tropical Babylons: Sugar and the Making of the Atlantic World, 1450-1680* (Chapel Hill 2001) 42-84
- Wolf, K.B., 'The `Moors' of West Africa and the beginnings of the Portuguese slave trade', *Journal of Medieval Renaissance Studies* 24:3 (1994) 449-469

Bronnen:

- 'Treaty Between Spain and Portugal, Concluded at Alcacovas, September 4, 1479'. In: *European Treaties bearing on the History of the United States and its Dependencies to 1648*, F.G. Davenport & J.F. Jameson (eds.) (Washington DC 1917), 33-49